

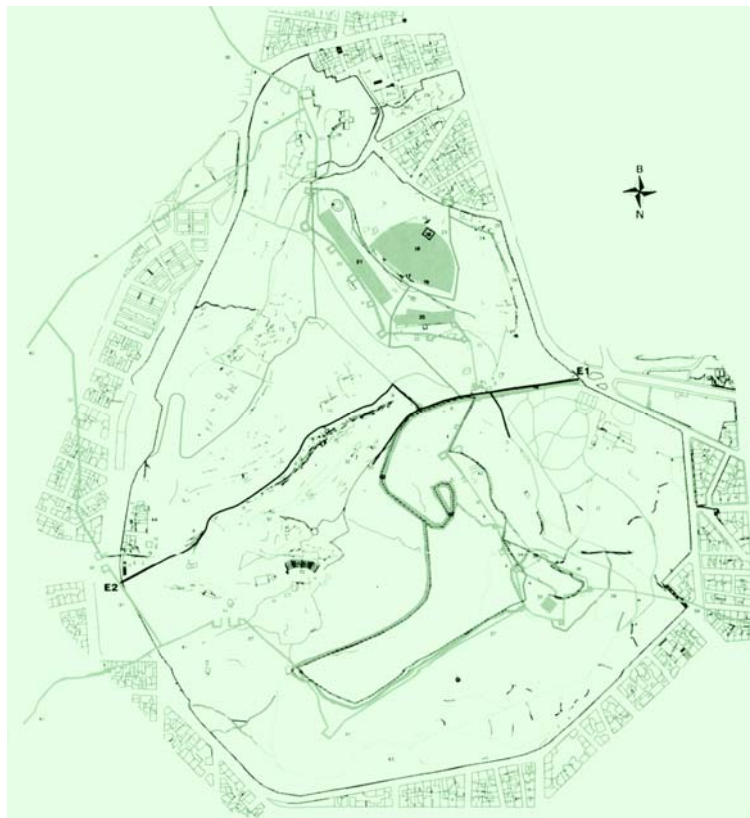

ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ
ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ ΩΣ ΚΟΙΝΟΧΡΗΣΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΩΝ ΣΕ ΑΥΤΟΝ**

Πτυχιακή εργασία

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ : ΙΩΑΝΝΑ ΚΟΚΛΑ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ – ΕΠΙΒΛΕΨΗ : Γιώργος Κ. Βαρελίδης

**Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός – Πολεοδόμος ΕΜΠ
Αναπληρωτής Καθηγητής**

ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της παρούσας πτυχιακής εργασίας είναι η κοινωνική και πολεοδομική διερεύνηση του λόφου Φιλοπάππου ως κοινόχρηστου αστικού χώρου, με ιδιαίτερο ιστορικό και αρχαιολογικό περιεχόμενο, αλλά και ως αξιόλογη έκταση πρασίνου στο κέντρο της πρωτεύουσας. Αναπτύσσονται οι ιδιαιτερότητες και οι δυνατότητες μετασχηματισμού αυτού του πολυδιάστατου χώρου, ο βασικός στόχος όμως επικεντρώνεται στην ομαλή ενσωμάτωση του αρχαιολογικού πλούτου στη σύγχρονη πραγματικότητα και την παράδοση αυτών των δύο στοιχείων στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Το πρώτο μέρος της εργασίας αφιερώνεται στην ανάλυση του χαρακτήρα και της υπάρχουσας κατάστασης τόσο του λόφου, όσο και των γειτονικών σε αυτόν περιοχών σε περιβαλλοντολογική και πολεοδομική βάση. Στη συνέχεια αναφέρονται στοιχεία από μελέτες που έχουν ήδη εκπονηθεί, ενώ στην τελική μορφή της εργασίας παρατίθενται προτάσεις τόσο για τη βελτίωση της ποιότητας των λειτουργιών στο πολεοδομικό πλαίσιο της πρωτεύουσας, όσο και στην καλύτερη δυνατή αξιοποίηση αυτού του ανεκτίμητου πνεύμονα πρασίνου.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή μου κ. Γιώργο Βαρελίδη για την ουσιαστική καθοδήγηση και τη βοήθεια σε όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της πτυχιακής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	2
2.1 ΤΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ.....	3
2.2 ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ.....	3
2.3 ΟΔΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ.....	5
2.4 ΑΝΑΔΑΣΩΣΕΙΣ.....	5
2.5 ΑΥΘΑΙΡΕΤΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ.....	6
3. ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	7
3.1 ΚΥΡΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	7
3.1.1 Οι Κηρυγμένοι Αρχαιολογικοί Χώροι και Μνημεία.....	8
3.1.2 Χριστιανικοί Ναοί.....	9
3.1.3 Πολιτιστικές Εκδηλώσεις και Σχετικές Εγκαταστάσεις.....	10
3.1.4 Το Αστεροσκοπείο.....	11
3.1.5 Λειτουργίες εστίασης και αναψυχής.....	12
3.2 Η ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΩΣ ΦΥΣΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ.....	13
4. ΟΙ ΧΩΡΟΙ ΠΡΑΣΙΝΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟΝ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΙΣΤΟΥ.....	14
5. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ.....	17
5.1 Ο ΛΟΦΟΣ ΩΣ ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑ.....	17
– Χλωρίδα.....	17
– Πανίδα.....	17
– Αέρια ρύπανση.....	18
– Θόρυβος.....	18
– Ανθρώπινη παρουσία.....	19
– Υποβάθμιση βλάστησης.....	19
– Ρύπανση.....	19
5.2 ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΙΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ.....	19
5.2.1 Αρχές Σχεδιασμού.....	21
5.2.2 Η Αρχική Μελέτη.....	22
– Χώρος έκθεσης γλυπτικής.....	22
– Περίφραξη του λόφου Φιλοπάππου.....	24
– Χώροι υγιεινής και πωλητήριο αποβάθρας Διονύσου.....	25
5.2.3 Οι Παρεμβάσεις του Δήμου Αθηναίων.....	26

5.3	ΔΙΚΤΥΟ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΣΤΟ ΛΟΦΟ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ	26
–	Διαδρομή Α' - Στην πορεία της αρχαίας οδού Κοίλης.....	27
–	Διαδρομή Β' - Λόφοι Πνύκας και Νυμφών.....	34
–	Διαδρομή Γ' - Λόφος Μουσών.....	41
6.	ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	44
6.1	ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ	44
6.1.1	Κατοικία	45
6.1.2	Κεντρικές λειτουργίες τοπικού χαρακτήρα	45
6.1.3	Κεντρικές λειτουργίες επιπέδου πόλης	46
6.1.4	Επιφάνειες και εγκαταστάσεις κυκλοφορίας	46
–	Δίκτυα οδών τροχοφόρων ιεραρχημένα.....	46
–	Κινήσεις πεζών.....	46
–	Στάθμευση αυτοκινήτων.....	47
–	Γραμμές και στάσεις δημοσίων μεταφορικών μέσων.....	48
6.1.5	Δίκτυα και εγκαταστάσεις υποδομής	48
6.2	ΟΔΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ	49
6.3	Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΥΣΑ	49
6.4	ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	50
7.	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΕΡΓΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΛΟΦΟ	52
8.	ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ	55
8.1	Η ΠΙΘΑΝΗ ΕΠΙΒΟΛΗ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΥ	55
8.2	ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	55
8.3	ΟΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	56
8.4	ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ	57
8.5	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	57
9.	ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ	59
9.1	ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΗ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	59
9.2	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΝΕΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΠΕΖΟΔΡΟΜΩΝ	60
9.3	ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΩΝ ΛΑΤΟΜΕΙΩΝ	62
9.4	ΣΤΑΘΜΕΥΣΗ	63
9.5	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΛΕΩΦΟΡΕΙΑ	63

9.6	ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑΘΜΩΝ ΑΠΟΒΙΒΑΣΗΣ – ΕΠΙΒΙΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ.....	64
9.7	ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΩΡΑΡΙΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΣΤΑΘΜΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟ.....	65
9.8	ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΙΚΙΩΝΗ.....	65
9.9	ΦΩΤΙΣΜΟΣ – ΕΝΕΡΓΟΣ ΦΥΛΑΞΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ.....	68
9.10	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΙΚΤΥΟΥ ΠΥΡΟΣΒΕΣΗΣ.....	70
9.11	ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΦΑΛΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ.....	70
10.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	72
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.....	75
	ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1	Αρχαιολογικός χάρτης των Αθηνών.....	2
2	Αγ. Δημήτριος Λουμπαρδιάρης.....	9
3	Η περιοχή του θεάτρου Μπαστιά.....	11
4	Κτίριο Αστεροσκοπείου.....	11
5	Το αναψυκτήριο του Λουμπαρδιάρη.....	12
6	Κατασκευές για τη λειτουργία έκθεσης γλυπτικής στο λατομείο.....	23
7	Κατασκευές για τη λειτουργία έκθεσης γλυπτικής στο λατομείο.....	23
8	Περίφραξη του λόφου.....	24
9	Χώροι υγιεινής αποβάθρας Διονύσου.....	25
10	Η συνολική διαμόρφωση του δικτύου πεζοδρόμων.....	27
11	Οι σχηματισμοί των πλακοστρώσεων.....	28
12	Η διαμόρφωση των εδράνων.....	28
13	Χάρτης των Μακρών Τειχών.....	29
14	Άποψη τμήματος του έργου του Πικιώνη.....	30
15	Η πρόσοψη του συγκροτήματος «Φυλακών Σωκράτους».....	32
16	Άποψη της αρχαίας οδού Κοίλης.....	34
17	Άποψη του αναλημματικού τοίχου της Πνύκας.....	35
18	Το βήμα της Πνύκας.....	36
19	Πρόσοψη του ιερού Πανός.....	36
20	Κατάλοιπα λαξευτής οικίας του δήμου Μελίτης.....	38
21	Κάτοψη του Αστεροσκοπείου.....	39
22	Προοπτικό σχέδιο του Αστεροσκοπείου.....	40
23	Ο πρόβολος του ιερού Διός και ο ναός της Αγ. Μαρίνας.....	41
24	Το Ηρώο του Μουσαίου.....	42
25	Το μνημείο Φιλοπάππου.....	43
26	Άποψη του τσιμεντένιου δρόμου στη συνέχεια του λιθόστρωτου.....	56
27	Ο ιδιωτικός χώρος στάθμευσης στο Διόνυσο.....	58
28	Πρώτο και δεύτερο δίκτυο πεζοδρόμων.....	60
29	Τρίτο δίκτυο πεζοδρόμων.....	61
30	Άποψη του χώρου του δεύτερου λατομείου.....	63
31	Σημερινή άποψη του αναψυκτηρίου Λουμπαρδιάρη.....	66
32	Φθορές στο πλακόστρωτο της διαδρομής προς το Άνδηρο.....	66
33	Φθορές στο πλακόστρωτο της διαδρομής προς το Άνδηρο.....	67

34	Τα ελλιπή μέτρα προστασίας του πλακόστρωτου.....	67
35	Γκράφιτι σε πέτρινη βρύση στην περιοχή του λατομείου.....	69
36	Γκράφιτι στο Ηρώο Μουσαίου.....	69
37	Γκράφιτι σε βραχώδη έκταση στη διαδρομή προς το Άνδηρο.....	70
38	Η στήριξη στο σημείο της κατολίσθησης.....	71
39	Χάρτης χρήσεων γης στην περιοχή Φιλοπάππου.....	80
40	Δυτικοί λόφοι Αθήνας – Ιστορικός Χάρτης.....	81
41	Δυτικοί λόφοι Αθήνας – Η Τελική Ανάδειξη.....	82

Κεφάλαιο 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έλλειψη σε ελεύθερους χώρους πρασίνου στα όρια της πρωτεύουσας και ιδιαίτερα στο κέντρο της Αθήνας, συχνά οδηγεί σε μια αναμενόμενη δραστηριοποίηση για τη σωτηρία των ήδη υπαρχόντων. Καθώς οι συνθήκες για εύρεση κενών οικοπέδων για τη μετατροπή τους σε πάρκα ή χώρους παιχνιδιού είναι σχεδόν αδύνατη στα πλαίσια αυτής της άναρχης και ανεξέλεγκτης ανάπτυξης, οποιαδήποτε λοιπόν ενέργεια για την βελτίωση των συνθηκών που επικρατούν στους χώρους αυτούς, είναι απαραίτητη και καλοδεχούμενη, όχι μόνο από τους κατοίκους της πόλης των Αθηνών, αλλά και από όλους τους επισκέπτες, Έλληνες και ξένους.

Ο αρχαιολογικός χώρος Φιλοπάππου αποτελεί έναν από τους πολύτιμους λόφους του κέντρου της Αθήνας, μοναδικής ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας που συγκεντρώνει την προσοχή και το θαυμασμό των επισκεπτών. Για το λόγο αυτό, αποτέλεσε βασικό έργο της «Συνολικής Ανάδειξης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας», που εκτείνεται από το Παναθηναϊκό Στάδιο μέχρι τον Κεραμεικό.

Η παρούσα πτυχιακή εργασία επικεντρώνεται στην καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης, στον εντοπισμό των θετικών και αρνητικών στοιχείων στο χώρο του λόφου, αλλά και στις γειτονικές σε αυτόν περιοχές. Μέσα από μια γενικότερη ανάλυση της φύσης, της ιστορίας, αλλά και των δυνατοτήτων μετασχηματισμού του χώρου αναλύονται οι ήδη πραγματοποιούμενες παρεμβάσεις από τους φορείς του υπουργείου Πολιτισμού, της Ε.Α.Χ.Α, του δήμου Αθηναίων και παρουσιάζονται τα θετικά αποτελέσματα, αλλά και οι παραλείψεις. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στο σύνολο των προτάσεων που έχουν κατατεθεί στους αρμόδιους φορείς, αλλά την παρούσα φάση έχει αναβληθεί η πραγματοποίησή τους. Τέλος, στο κεφάλαιο 9, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες του πολεοδομικού και πολιτισμικού πλαισίου της πρωτεύουσας, παρατίθενται σειρά προτάσεων για την αντιμετώπιση βασικών προβλημάτων τόσο του λόφου όσο και της ευρύτερης περιοχής. Συγκεκριμένα για το λόφο, οι προτάσεις αποσκοπούν στη βελτίωση της εικόνας του και στην ένταξή του στην κοινωνική δομή της περιοχής, ενώ όσον αφορά τις γειτονικές περιοχές οι προτάσεις έχουν ως σκοπό την ενίσχυση του κέντρου γειτονιάς, με τη ρύθμιση και τόνωση των βασικών προσφερόμενων υπηρεσιών.

Κεφάλαιο 2

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η πρώτη κατοίκηση στο λόφο, σύμφωνα με αρχαιολογικά ευρήματα οικίας στο λόφο των Μουσών, χρονολογείται στην πρωτοελλαδική εποχή (2800 – 2100 π.Χ.). Κατά τους αρχαίους χρόνους γίνεται η εγκατάσταση της Εκκλησίας του Δήμου στο λόφο της Πνύκας, ενώ πηγές κάνουν λόγο για τη λειτουργία της «δια Κοίλης οδού», γεγονός που μαρτυρά την επέκταση της πόλης. Μετά τα Μηδικά, η οργανωμένη πόλη περιβαλλόταν από το Θεμιστόκλειο Τείχος, ενώ αποτέλεσε κομβικό σημείο της οχύρωσης κατά την κατασκευή του Φαληρικού και των Μακρών Τειχών που συνέδεσαν την Αθήνα με τα λιμάνια του Φαλήρου και του Πειραιά.

Εικόνα 1. Αρχαιολογικός χάρτης των Αθηνών. Σημειώνεται η ακριβής θέση των μνημείων, των τειχών και των πυλών της αρχαίας πόλης σε σχέση με τη σημερινή κατάσταση (πηγή: Ι. Τραυλός, 1969, *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*).

Εντός των τειχών αναπτύχθηκαν δύο από τους πιο σημαντικούς δήμους της Αθήνας, της Μελίτης και της Κοίλης. Το 330 π.Χ. ένα νέο τείχος, το Διατείχισμα, άφησε εκτός τις συνοικίες της Κοίλης και της Μελίτης, με αποτέλεσμα αυτές να εγκαταλειφθούν σταδιακά. Από τον 9^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα, με τη γενικότερη ανασυγκρότηση, στους λόφους χτίζονται ο Άγιος Δημήτριος ο Λουμπαρδιάρης και η Αγία Μαρίνα [1].

Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, ο λόφος του Φιλοπάππου ήταν ένας γυμνός και υποβαθμισμένος βοσκοτόπος. Ένα τμήμα του χρησιμοποιούνταν ως νταμάρι από όπου έβγαινε πέτρα για το χτίσιμο των σπιτιών στις γύρω συνοικίες της Αθήνας. Από τότε ξεκινάει η διαχείριση του λόφου, η οποία πέρασε από τα παρακάτω στάδια [2] :

2.1 ΤΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ

Το 1835, κατά τα πρώτα έτη της οικοδόμησης της πόλης των Αθηνών, ξεκίνησε και ο αφανισμός της ιστορικής και αισθητικής αξίας των λόφων των Αθηνών με τη λατόμηση στο απόκρημνο μέρος και στα σπήλαια της βόρειας πλευράς του λόφου των Νυμφών και στη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου Φιλοπάππου. Οι διαμαρτυρίες του πνευματικού κόσμου για την απογύμνωση των λόφων βοήθησαν στην προσωρινή απαγόρευση της λατόμησης το 1842. Οι προσπάθειες αυτές όμως δεν ήταν αρκετές για να κινήσουν το ενδιαφέρον της κυβέρνησης και της νομοθετικής εξουσίας, με αποτέλεσμα να υπερισχύσουν τα προσωπικά συμφέροντα και να προκύψουν ζητήματα ιδιοκτησίας και απαλλοτρίωσης των βράχων. Έως το τέλος σχεδόν του 19^{ου} αιώνα συνεχιζόταν ως λαθραία η λατόμηση στο λόφο των Νυμφών και την Πνύκα και ως νόμιμη στο λόφο του Φιλοπάππου, έχοντας καταφάει μεγάλο μέρος από τη φυσική και ιστορική μορφή τους.

2.2 ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ

Από το 1840, όπου απαγορεύτηκε η λατόμηση στην ανατολική πλευρά του λόφου των Νυμφών, το τοπίο εκείνης της περιοχής παρέμεινε άθικτο. Το 1886 όμως θεσπίστηκε η έγκριση δύο οικοδομικών τετραγώνων εκατέρωθεν του βράχου της Αγ. Μαρίνας, με αποτέλεσμα να αρχίσει η καταστροφή του. Το 1927 το τοπίο προσβλήθηκε με την προσθήκη ενός ακαλαίσθητου όγκου της νέας εκκλησίας της Αγ. Μαρίνας, γεγονός που άλλαξε ριζικά την αισθητική του χώρου στην κλιτή του λόφου των Νυμφών.

Άθικτη μέχρι το 1924 είχε παραμείνει, όσον αφορά την ιστορική της κατάσταση, η περιοχή στη νότια πλευρά, μεταξύ της Ακρόπολης και των λόφων Πνύκας και Φιλοπάππου, μέχρι τη στιγμή που η ηρεμία και η ενότητα του τοπίου διασπάστηκαν από την κατασκευή ενός κακόγουστου κτιρίου, της οικίας Παρθένη.

Το 1939 επί δικτατορίας του Μεταξά σημειώνεται η πρώτη παραβίαση της δυτικής πλευράς του τοπίου των Αρχαίων Αθηνών, σύμφωνα με σχέδια της υπηρεσίας Οικισμού με την απόπειρα κατασκευής υπαίθριου θεάτρου πάνω στα ερείπια της Κοίλης, της αρχαίας συνοικίας των Αθηνών, την οποία κατά την αρχαιότητα διέσχιζαν τα Μακρά Τείχη και η Πειραιϊκή οδός. Ήταν το πιο ενδιαφέρον κομμάτι για μελέτη της αρχαίας πολεοδομίας, γεμάτο με κατόψεις σπιτιών, δρόμους, υδραγωγεία, τάφους.

Η ασυνείδητη αυτή πράξη έγινε τυχαία αντιληπτή τον Απρίλιο του 1940, όταν είχε πλέον συντελεστεί ένας τεράστιος εκβραχισμός, με ανατίναξη αρχαίων ερειπίων, λαξευμάτων και τάφων και είχε προχωρήσει αρκετά η κατασκευή από μπετόν αρμέ του σκελετού του θεάτρου και η διαμόρφωση των εδωλίων του. Τα μέλη της Πολεοδομικής και της Αρχιτεκτονικής επιτροπής, στην οποία μετείχαν και διαπρεπείς αρχαιολόγοι, διαπίστωσαν το μέγεθος της αυθαιρεσίας και της καταστροφής.

Η γενική αγανάκτηση και η σφοδρή κριτική που εκδηλώθηκε εναντίον των σχεδίων της υπηρεσίας Οικισμού δεν κατάφεραν να σταματήσουν τους υπεύθυνους αυτής της καταστροφής. Η ιδέα της συνέχισης του θεάτρου εγκαταλείφθηκε λόγω της συγκυρίας κήρυξης του β' παγκοσμίου πολέμου, όμως οι υπεύθυνοι συνέχισαν στην πραγματοποίηση των υπόλοιπων σχεδίων που είχαν προαναγγείλει, με αποτέλεσμα να επιφέρουν επιτηδευμένη αλλοίωση στον χαρακτήρα του αρχαιολογικού τοπίου. Αφού κάλυψαν τα υπολείμματα της Πειραιϊκής οδού και του συγκροτήματος της Πύλης του Διατειχίσματος, κατέστρεψαν σταδιακά το μεσαιωνικό εκκλησάκι του Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη για να δώσουν μια λαϊκή και νεωτεριστική αντίληψη στην εξωτερική του όψη. Στη συνέχεια, με τοίχους αντιστήριξης και εκβραχισμούς κατασκεύασαν πλατύ δρόμο για αυτοκίνητα για την ανάβαση στην κορυφή του λόφου Φιλοπάππου. Η τελική φάση του έργου ήταν η ανέγερση του κοσμικού κέντρου «Διόνυσος», το οποίο απενίξει μέχρι τις μέρες μας τον Παρθενώνα και η διαμόρφωση με λιθόστρωτο του άλλοτε αρχαιολογικού χώρου.

2.3 ΟΔΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

Το 1960 κατασκευάστηκε η οδός Αποστόλου Παύλου χωρίζοντας τον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης σε δύο ζώνες. Ο άλλος οδικός άξονας είναι η Διονυσίου Αρεοπαγίτου που κατασκευάστηκε το 1955 για να εξυπηρετήσει την πρόσβαση από τις δυτικές συνοικίες και το παρκάρισμα των τουριστικών λεωφορείων. Για αρκετά χρόνια οι δύο αυτοί οδικοί άξονες δέχονται ολοένα και πιο βαριά κυκλοφορία και συγκέντρωση πλήθους αυτοκινήτων και τουριστικών λεωφορείων, με αποτέλεσμα τα καυσαέρια από κοντινές πηγές να προσβάλλουν τα μνημεία του γύρο χώρου. Η διάβρωση των μαρμάρινων μνημείων και ο έντονος χρωματισμός τους είναι το αποτέλεσμα της υψηλής ατμοσφαιρικής ρύπανσης που μεταφέρεται από το κέντρο της Αθήνας, αλλά και από τους δρόμους που περικλείουν τον αρχαιολογικό χώρο του Φιλοπάππου.

2.4 ΑΝΑΔΑΣΩΣΕΙΣ

Το 1899 ιδρύεται η Φιλοδασική Ένωση, η οποία ανέλαβε τη δενδροφύτευση του τοπίου των Αθηνών. Η ίδρυση έγινε αμέσως αποδεκτή από το Ελληνικό κοινό και οι πόροι της ένωσης αυξήθηκαν κατακόρυφα από τις εισφορές των πολιτών. Η ένωση δενδροφύτευσε με πεύκα και σποραδικά κυπαρίσσια τους λόφους του Φιλοπάππου, της Πνύκας και των Νυμφών. Τα δέντρα αυτά αναπτύχθηκαν στα βαθύτερα και χαμηλότερα εδάφη, ενώ παρέμειναν σε νανώδη μορφή στα βραχώδη μέρη.

Αργότερα κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, η αλόγιστη δενδροφύτευση σκέπασε την επιφάνεια του λόφου και σε κάποιο βαθμό αλλοίωσε το φυσικό του ανάγλυφο. Οι επιχώσεις που πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να αποκτήσει ο λόφος πρόσφορο έδαφος για φύτευση κατασκέπασαν σημαντικές αρχαιότητες, καθώς εκτός από την περίπτωση της Πνύκας, στους υπόλοιπους λόφους δεν έχουν διενεργηθεί ανασκαφές.

Τη δεκαετία του 1960 επιχειρήθηκε μια ριζική ανάπλαση του χώρου με πέτρινους δρόμους, μονοπάτια, καθιστικά, κατά την οποία φυτεύτηκαν αρκετές χιλιάδες δέντρων και θάμνων με κυρίαρχο είδος την ελιά. Το πρόγραμμα περιελάμβανε τη φύτευση των Λόφων με βλάστηση της ελληνικής υπαίθρου, με αποτέλεσμα το χώμα να καλύψει τα μνημεία και το πράσινο να επιβληθεί στο τοπίο.

2.5 ΑΥΘΑΙΡΕΤΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Η Μικρασιατική καταστροφή το 1922 έφερε στην Αθήνα πλήθος προσφύγων, με αποτέλεσμα να προκύψει επείγουσα ανάγκη για τη στέγασή τους και τη δημιουργία οικισμών. Το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων που ιδρύθηκε για τον σκοπό αυτό δεν μπόρεσε να καλύψει όλες τις ανάγκες, με συνέπεια πρόσφυγες που παρέμειναν άστεγοι να καταλάβουν αυθαίρετα εκτάσεις στο αρχαίο Βάραθρο, στη δυτική πλευρά του λόφου των Νυμφών. Τα αρχαία λαξεύματα αποτέλεσαν την υποδομή για την εγκατάσταση των προσφύγων του συνοικισμού του Ασυρμάτου.

Κεφάλαιο 3

ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

3.1 ΚΥΡΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ως αντικείμενο μελέτης και με τον όρο «Αρχαιολογικός χώρος Φιλοπάππου» εννοούμε την περιοχή που περικλείεται από τις οδούς Διονυσίου Αρεοπαγίτου, Αποστόλου Παύλου, Ακάμαντος, Αρακύνθου, Παναιτωλίου, Μουσών, Επιφανούς, Γαριβάλδη, Ροβέρτου Γκάλλι. Οι τρεις λόφοι των Μουσών, της Πνύκας και των Νυμφών αποτελούν ένα βραχώδη σχηματισμό στα δυτικά της Ακρόπολης. Η περιοχή έχει μήκος από βορρά έως νότο περίπου 1000μ. Ο λόφος Φιλοπάππου έχει υψόμετρο 147μ., η Πνύκα 109μ. και ο λόφος των Νυμφών 105μ.

Εκτός από την Πνύκα, άλλα σημαντικά αρχαία μνημεία που περιέχει είναι το Διατείχισμα του Πολιορκητού, το ταφικό μνημείο του Φιλοπάππου, καθώς και μικρά διάσπαρτα ιερά. Σχεδόν το σύνολο της περιοχής καλύπτεται από λαξευμένους βράχους που αντιστοιχούν σε ίχνη αρχαίων οικισμών της Αθήνας, των Δήμων Μελίτης και Κοίλης. Περιέχει ακόμα τα σύγχρονα μνημεία του Αστεροσκοπείου, τον Άγιο Δημήτριο τον Λουμπαρδιάρη και την ανάβαση προς το λόφο του Φιλοπάππου, έργο του Δημήτριου Πικιώνη.

Λόφος Μουσών ή Φιλοπάππου :

Βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά της Ακρόπολης. Πήρε το όνομά του είτε από τον ιερέα, μάντη και ραψωδό Μουσαίο είτε από τη λατρεία στις Μούσες, σύμφωνα με μια μεταγενέστερη παράδοση. Τον 2^ο αι. μ.Χ. ανεγέρθηκε το μεγαλοπρεπές ταφικό μνημείο του Φιλοπάππου που στέκει στην κορυφή του λόφου.

Πνύκα :

Βρίσκεται σε χαμηλό ύψωμα στη δυτική πλευρά της Ακρόπολης, απέναντι ακριβώς από τον Άρειο Πάγο. Ο λόφος είναι εκτεταμένος, ημικυκλικός και η βραχώδης κορυφή του μετατράπηκε σε επίπεδο χώρο όπου συγκεντρωνόταν η εκκλησία του Δήμου. Αποτελεί μνημείο εξέχουσας σημασίας για την ιστορία και τη ζωή της αρχαίας Αθήνας, καθώς στο χώρο αυτό δημιουργήθηκε και λειτούργησε για πρώτη φορά το πολίτευμα της δημοκρατίας.

Λόφος Νυμφών :

Πήρε την ονομασία του από αφιερώσεις στις Νύμφες που βρέθηκαν χαραγμένες πάνω σε βράχους. Στην κορυφή του λόφου κτίστηκε το 1842 το Αστεροσκοπείο Αθηνών. Πρόκειται για μια απλή κάτοψη κτιρίου σε σχήμα σταυρού διατεταγμένου στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα.

Ο αρχαιολογικός χώρος του Φιλοπάππου κατανοείται ως [3] :

- Τόπος αρχαιολογικός με σπουδαία και ποικίλα κατάλοιπα του παρελθόντος.
- Τόπος ιστορικός, όπου διαδραματίστηκαν σημαντικά γεγονότα της αρχαίας και της νεότερης ιστορίας της πόλης.
- Ελεύθερος χώρος αναψυχής, ανάπαυσης και θέασης, από τους πιο σημαντικούς και κρίσιμους στην Αθήνα.
- Χώρος πρασίνου – αττικός βιότοπος μέσα στον αστικό ιστό που συμβάλλει άμεσα στη διαμόρφωση του κλίματος της Αθήνας και ειδικότερα της περιοχής άμεσης επιρροής του έργου.
- Θέση εποπτική του λεκανοπεδίου και πέραν αυτού.

3.1.1 Οι κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία [4]

- Οι λόφοι της Πνύκας και του Φιλοπάππου, μέχρι των κρασπέδων αυτών και την περιοχή του αρχαίου Δήμου Κοίλης, μέχρι το λατομείο Κωνσταντέλλου.
- Η γραμμή του διατειχίσματος από τον λόφο Φιλοπάππου μέχρι της Πνύκας με τη ζώνη πλάτους 100μ. εκατέρωθεν αυτού.
- Ο λόφος Νυμφών και τα οικοδομικά τετράγωνα που περικλείονται από τις οδούς Ακάμαντος, Αποστόλου Παύλου και Δημητρίου Αιγινήτου στα ανατολικά του λόφου.
- Το λατομείο Κωνσταντέλλου.
- Το τρίγωνο που περικλείεται από τις οδούς Προφυλαίων, Ροβέρτου Γκάλλι και Διονυσίου Αρεοπαγίτου.
- Το Αναπαυτήριο, ο περιβάλλον χώρος, τα πλακόστρωτα και το πράσινο του ευρύτερου χώρου Λουμπαρδιάρη, έργο του Δ. Πικιώνη που κατασκευάστηκε από το 1954 μέχρι το 1957, γιατί αποτελεί μοναδικό και σπάνιας αρχιτεκτονικής αξίας έργο παγκοσμίου ενδιαφέροντος.

3.1.2 Χριστιανικοί Ναοί

- Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης χρονολογείται στον 12^ο αι. μ.Χ. Η ταπεινή μονόκλιτος καμαρωτή βασιλική χτίστηκε πάνω στην διασταύρωση των στελεχών του υπερμεγέθους σταυρού που σχηματιζόταν από το αρχαίο Διατείχισμα της Αθήνας και τα Μακρά Κιμώνεια Τείχη. Στο πέρασμα των αιώνων έχει υποστεί πολλές αλλαγές, ενώ η σημερινή της μορφή οφείλεται στην αναστήλωση της μεταβυζαντινής φάσης του ναϊδρίου. Η προσθήκη του νάρθηκα και οι διακοσμήσεις της εξωτερικής τοιχοποιίας με λαϊκότροπα μοτίβα διαμορφώθηκαν από τον Δημήτριο Πικιώνη [1]. Από τον Πικιώνη έγινε η σύνθεση της εσωτερικής τοιχοποιίας (λιθοδομής με κεραμοπλαστικά και άλλα ένθετα στοιχεία (σπόλεια) που παραπέμπουν στην ευρύτερη αρχιτεκτονικής μας παράδοση (βυζαντινή, λαϊκή αρχιτεκτονική κ.λ.π).

Εικόνα 2. Αγ. Δημήτριος Λουμπαρδιάρης (πηγή: Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Ίνδικτος)

- Αγ. Μαρίνα χρονολογείται στα βυζαντινά χρόνια και έχει διακοσμηθεί με τοιχογραφίες κατά τον 13^ο, τον 17^ο και 19^ο αιώνα.
- Αγ. Κωνσταντίνου στη βορειοανατολική Κλιτή του Λόφου Μουσών.
- Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην περιοχή της Κοίλης. Κτίστηκε τον 14^ο αιώνα και βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες της Ακρόπολης. Αρχικά ήταν σταυροειδής με τρούλο, αργότερα έγιναν μερικές προσθήκες.

3.1.3 Πολιτιστικές Εκδηλώσεις και Σχετικές Εγκαταστάσεις

— Θέατρο Παραδοσιακών χορών «Δώρα Στράτου»

Λειτουργεί από τις αρχές Μαΐου έως τα τέλη Σεπτεμβρίου, έχει χωρητικότητα 900 θέσεων και καλύπτει έκταση 76τ.μ., στην οποία εκτός από τη σκηνή περιλαμβάνονται μια αίθουσα για τις χειμερινές παραστάσεις και λοιποί χώροι. Βρίσκεται στη νοτιοδυτική περιοχή του χώρου σε σημείο όπου χωροθετείται μία από τις Πύλες του Θεμιστόκλειου Τείχους, καλύπτοντας σημαντικής σημασίας αρχαιότητες.

— Πρόγραμμα «Ήχος και Φως»

Λειτουργούσε μέσα στον χώρο της Πνύκας σε πρόχειρα διαμορφωμένα επίπεδα. Πρόσφατα, απομακρύνθηκε από το χώρο γιατί αλλοιωνόταν ο αρχαιολογικός χώρος της Πνύκας και επιβαρύνονταν οι αρχαιότητες από τις ηλεκτρικές εγκαταστάσεις.

— Θέατρο Μπαστιά

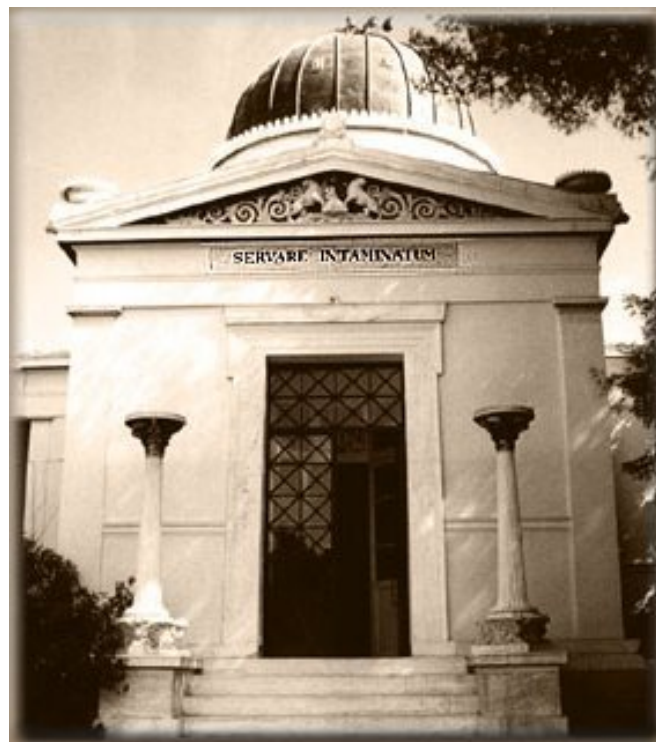
Έργο της υπηρεσίας Οικισμού, ξεκίνησε το 1939 στην αρχαία Κοίλη, μεταξύ των δυτικών κλιτών των λόφων Φιλοπάππου και Νυμφών στα Άνω Πετράλωνα. Κατέστρεψε πλήθος αρχαίων ερειπίων, λαξευμάτων και τάφων, μεταξύ των οποίων πιθανολογούνται και οι τάφοι του Κίμωνα και του Θουκυδίδη. Με την γενικότερη ανάπλαση του λόφου γκρεμίστηκε για να αναδειχθούν οι αρχαιότητες στο χώρο.

Εικόνα 3. Η περιοχή του θεάτρου Μπαστιά (1939) στο φυσικό κοίλο της σύγκλισης των λόφων Μουσών, Πνύκας και Νυμφών μετά την κατεδάφιση του θεάτρου και τις εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

3.1.4 Το Αστεροσκοπείο

Περιλαμβάνει το κτίριο του Θεόφιλου Χάνσεν, τα δύο νεώτερα κτίρια της σημερινής γραμματείας και του Γεωδυναμικού Ινστιτούτου, το τηλεσκόπιο Δωρίδη και το παλιό μεσημβρινό τηλεσκόπιο.

Εικόνα 4. Κτίριο Αστεροσκοπείου (πηγή: Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, www.noa.gr)

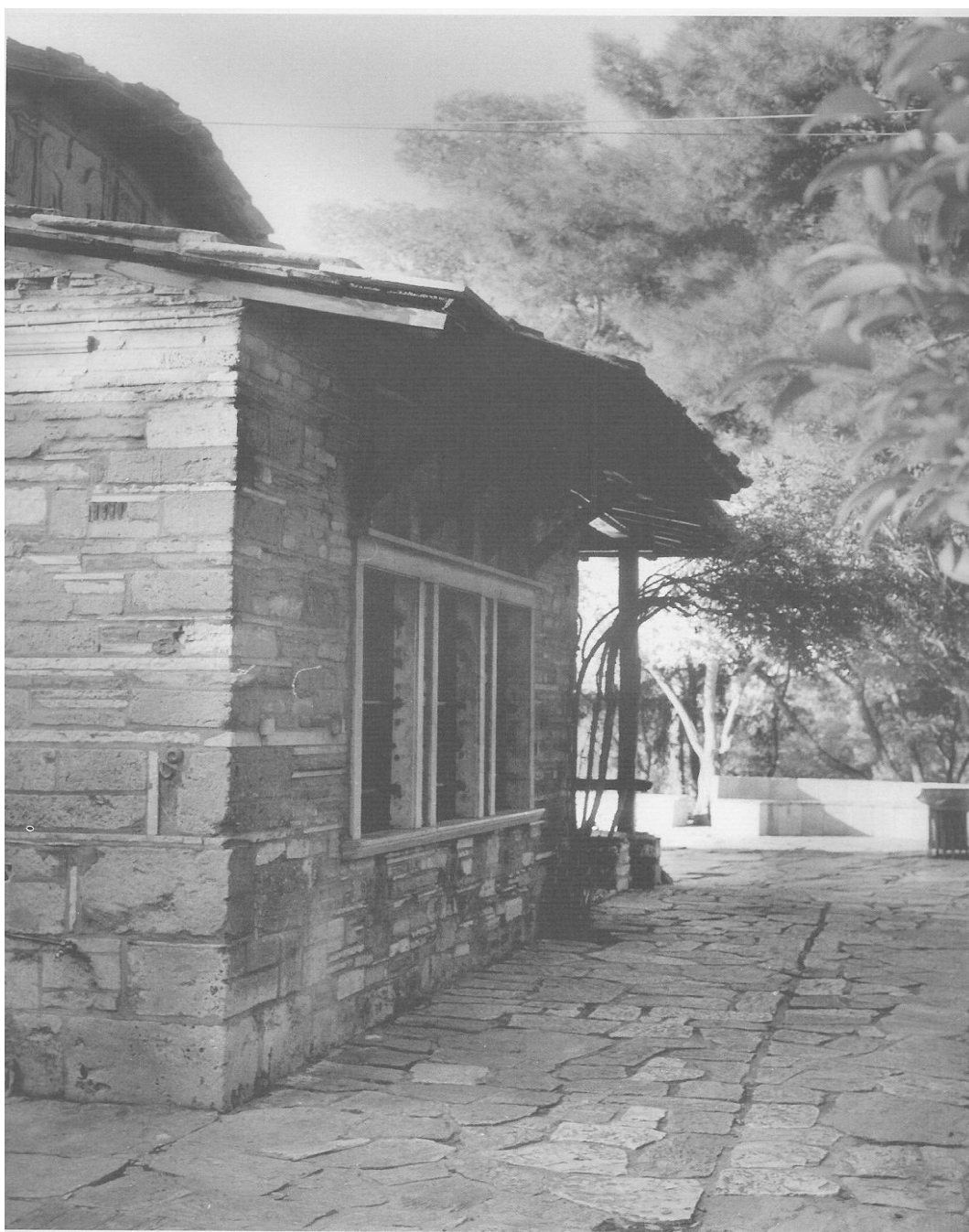
3.1.5 Λειτουργίες εστίασης και αναψυχής

— Το πολυτελές κέντρο «Διώνυσος»

Χτίστηκε το 1961 επί της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου και καταλαμβάνει εκτεταμένο μέρος από τον αρχαιολογικό χώρο.

— Το αναψυκτήριο στον Αγ. Δημήτριο Λουμπαρδιάρη

Έργο του αρχιτέκτονα Δημήτρη Πικιώνη για την ανάπαυση και αναψυχή των επισκεπτών.

Εικόνα 5. Το αναψυκτήριο του Λουμπαρδιάρη (πηγή: Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Ίνδικτος)

3.2 Η ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΩΣ ΦΥΣΙΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Το έδαφος του λόφου στο μεγαλύτερο μέρος του είναι βραχώδες ή πετρώδες, χωρίς χωμάτινη επικάλυψη ή αβαθές. Συντίθεται από έντονους εδαφολογικούς σχηματισμούς. Λόφοι, ρεματιές, διάσελα, γκρεμοί, βάραθρα, μικρά υψίπεδα. Το πυκνό πευκοδάσος εναλλάσσεται με θαμνοτόπια, βράχια και ανοιχτές χορτολιβαδικές εκτάσεις.

Ο έντονος αυτός χαρακτήρας του τοπίου και οι ιδιαίτερες σχέσεις του με την πόλη και τον ευρύτερο χώρο του λεκανοπεδίου, τον καθιστούν, από τους αρχαιότετους χρόνους, τόπο ελκυστικό και κατάλληλο να παραλάβει σημαντικότερες και διαφορετικού χαρακτήρα λειτουργίες.

Κεφάλαιο 4

ΟΙ ΧΩΡΟΙ ΠΡΑΣΙΝΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟΝ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΙΣΤΟΥ

Στην κορυφή των ζητημάτων που συνιστούν το πρόβλημα της πολεοδομικής αναμόρφωσης των Αθηνών τοποθετείται το ζήτημα της αποκάλυψης της αρχαίας πόλης, το οποίο αφορά όχι μόνο τον Ελληνικό τουρισμό, αλλά γενικότερα τον Πολιτισμό του Ελληνικού Κράτους και την πνευματική τάξη ολόκληρου του κόσμου.

Μέσα από την ιστορία του αστικού σχεδιασμού, η νεότερη πόλη σταδιακά επικάλυψε την παλιά, με αποτέλεσμα να καταστραφούν αρχαιότητες και πλήθος μεσαιωνικών μνημείων, τα οποία δεν είχαν αξιολογηθεί και δεν είχε προκύψει η ανάγκη διατήρησής τους. Η στάση αυτή διαιωνίζεται μέχρι τις μέρες μας από τη σύγχρονη οικοδομική πολιτική εις βάρος της νεότερης πόλης. «Το φυσικό περιβάλλον καταστρέφεται στις περιοχές όπου εισβάλλει η αστική πλημμυρίδα και η ποιότητα ζωής υποβαθμίζεται συνέχεια» [5]. Αποτέλεσμα αυτής της πραγματικότητας είναι ότι πολλές φορές τα μνημεία και οι αρχαιότητες έχουν εντυπωθεί στη συνείδηση του κόσμου ως χώροι απρόσιτοι για το κοινό. Οι αρχαιολογικοί χώροι πρέπει να πάψουν να αποτελούν «κλειστό χώρο» που διακόπτεται αναγκαστικά από την πόλη και ταυτόχρονα μια αφετηρία απαγορεύσεων για το σύγχρονο πολίτη. Η αρχαία πόλη μπορεί να προσφέρει ποιότητα στη σύγχρονη και οι δύο μαζί να συμβιώσουν αρμονικά, δημιουργώντας συναρπαστικές εικόνες και εμπειρίες για τον κάτοικο.

Βέβαια προβάλλει το ερώτημα ποια θα είναι η μορφή της ένταξης στον ιστό της πόλης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας. Αρχικά, η ένταξη αφορά την αξιοποίηση από πολεοδομικής πλευράς, της θέσης του μνημείου – αρχαιολογικού χώρου. Στη συνέχεια, πρέπει να αναζητηθούν οι λειτουργίες που αναδεικνύονται μέσα σε αυτούς τους αρχαιολογικούς χώρους, σε σχέση με σύγχρονες και αναγκαίες λειτουργίες, όπου αυτό ενδείκνυται. Αυτό σημαίνει συμμετοχή και ένταξη στον κοινωνικό και πολιτιστικό προγραμματισμό της κοινωνίας της πόλης της Αθήνας.

Ο δημόσιος κήπος προτείνεται ως η φιλική μορφή της αστικής καθημερινότητας, καθώς μπορεί να προσφέρει την ηρεμία στο βαθμό που εντάσσεται στο υπόλοιπο δίκτυο κοινόχρηστων χώρων της πόλης. «Συχνά όμως, οι χώροι πρασίνου αντί να

λειτουργούν ως τόποι κοινωνικότητας χαρακτηρίζονται από την έλλειψή της. Τα νέα πάρκα πρέπει να βασίζονται στον πολιτισμό, την εκπαίδευση, τη διασκέδαση και όχι σε μια αισθητική και παθητική χρήση» [5]. Πρέπει να βοηθούν στην κατανόηση του περιβάλλοντος και τον προσανατολισμό μέσα στην πόλη. Η νέα αυτή δομή σχηματίζεται μέσα από μια διαδικασία κατανόησης της πόλης, της δομής και της περιπλοκότητάς της.

«Ασφαλώς, χωρίς υγιεινό και ανθρώπινο περιβάλλον, η πολεοδομία και ακόμη περισσότερο η αρχιτεκτονική δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν προσιτές και απολαύσιμες αξίες για την κοινωνία των ανθρώπων» [6]. Οι προηγούμενες όμως έννοιες είναι αλληλένδετες και επηρεάζουν η μία την άλλη σε τέτοιο βαθμό, ώστε μόνο μέσα από την ουσιαστική συνεργασία τους μπορούμε να επιτύχουμε την αναγκαία ποιότητα ζωής.

Ο συνδυασμός της επιστημονικής γνώσης, της φαντασίας, της πολιτικής βούλησης και της κοινωνικής συναίνεσης μπορούν να πετύχουν πολλά [5]. Πέρα από τα ρυθμιστικά διατάγματα και τα πολεοδομικά τεχνικά έργα, απαραίτητες είναι άλλου είδους επεμβάσεις που θα εμπλουτίσουν και θα καταστήσουν ελκυστικές τις αναπλαθόμενες περιοχές. Τέτοιες επεμβάσεις μπορεί να αφορούν έργα και θεσμούς τεχνολογικής πρωτοπορίας, τέχνης και πολιτισμού, όπως βιβλιοθήκες, εκθέσεις, θέατρα.

Καλούνται λοιπόν όλοι όσοι ασχολούνται με τα θέματα του περιβάλλοντος (πολεοδόμοι – αρχιτέκτονες – περιβαλλοντολόγοι) να μελετήσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πολίτες κυρίως των μεγάλων αστικών κέντρων. Διότι, ο άνθρωπος της πόλης αναζητά χώρους αναψυχής, που να τον ξεκουράζουν και να τον ηρεμούν. Θέλει να ξεφύγει από τη βαριά και μονότονη ατμόσφαιρα της πόλης που τον ταλαιπωρεί, για να αναπνεύσει, να δροσιστεί, να παίξει ανέμελα με τα παιδιά του.

Ο λόφος του Φιλοπάππου αποτελεί ένα διαθέσιμο χώρο πρασίνου στο κέντρο της πόλης με περιορισμένες δυνατότητες μετασχηματισμού. Ο χώρος έχει ένα όνομα, επικαλείται κάποια ιστορία, με αποτέλεσμα κάθε μετατόπιση, μετατροπή, αλλαγή, αντικατάσταση πρέπει να συμβεί δίχως να αλλοιωθεί η αρχική υπόθεση. Κτίρια, μνημεία, κήποι αλληλοδιαδέχονται το ένα το άλλο, με σκοπό να καταλήξουν σε ένα αρμονικό σύνολο. Ο λόφος συγκαταλέγεται μέσα στους ελάχιστους δημόσιους χώρους πρασίνου στην Αθήνα και σχετίζεται με αρχαιότητες, με αποτέλεσμα οι

απαιτήσεις για τη διατήρησή του να έρχονται συχνά σε αντίθεση με τις απαιτήσεις για τη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος.

Δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί βέβαια ότι η ανάπλαση του λόφου Φιλοπάππου ή ακόμα η αλλαγή της περιβαλλοντικής δομής του, ώστε να αποτελέσει στην συνέχεια τόπο έλξης πολλών επισκεπτών, είναι μια εύκολη υπόθεση. Κάθε επέμβαση σε χώρους που αποτελούν κομμάτι της κληρονομιάς μας και περιουσιακό στοιχείο της πόλης, οφείλει να γίνεται με μεγάλη προσοχή και ευαισθησία, ώστε να μην αλλοιώνεται το φυσικό περιβάλλον.

Έτσι, πριν από κάθε επέμβαση ή αλλαγή κυρίως σε χώρους όπου ο πολίτης ταυτίζεται με την ιστορία του και θεωρεί ότι είναι κληρονομιά του, απαιτείται, εκτός από την ευαισθησία του υπεύθυνου που θα κάνει την ανάπλαση και η συμμετοχή των πολιτών, ώστε να μην υπάρξουν αντιδράσεις.

Ο απλός πολίτης καθημερινά θέλει να έχει το δικαίωμα στη δημοκρατική χρήση του δημόσιου χώρου. Απαλλαγμένος από κάθε οικονομικό συμφέρον διεκδικεί χώρους ξεκούρασης που βοηθούν στον προσανατολισμό του μέσα στην πόλη και επιτρέπουν την επαφή του με τα στοιχεία της φύσης. Ειδικά η κοινωνική συναίνεση διαδραματίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην επιτυχή εφαρμογή των αστικών αναπλάσεων όπως και όλων των επεμβάσεων που αφορούν τον αστικό χώρο» [7]. Επομένως για την υλοποίηση είναι απαραίτητο να ενισχυθεί το Κίνημα Γειτονιάς. Από το σημερινό σύστημα διαχείρισης λείπει η θεσμοθέτηση της συμμετοχής ενός ενεργού και ενημερωμένου πολίτη. Ο ρόλος του δημότη είναι σημαντικό να επαναπροσδιοριστεί, με την άμεση και ενεργή συμμετοχή του σε μια αμφίδρομη διαδικασία διαλόγου, καθώς οι δημότες είναι αυτοί που θα κληθούν να υλοποιήσουν τον σχεδιασμό και θα δέχονται καθημερινά τα αρνητικά αποτελέσματα των όποιων παρεμβάσεων. Σε μια χώρα όπου επικρατούν εξαιρετικές κλιματολογικές συνθήκες και οι κάτοικοι χρησιμοποιούν τους εξωτερικούς χώρους περισσότερο από άλλες χώρες, είναι σημαντική η κίνηση των πολιτών με ευχέρεια στην καθημερινή ζωή.

Κεφάλαιο 5

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ

5.1 Ο ΛΟΦΟΣ ΩΣ ΟΙΚΟΣΥΣΤΗΜΑ

ΧΛΩΡΙΔΑ

«Το έδαφος του λόφου είναι στο μεγαλύτερο μέρος του βραχώδες ή πετρώδες, χωρίς χωμάτινη επικάλυψη ή αβαθές» [3]. Η αναδάσωση του Φιλοπάππου ήταν μία από τις πρώτες που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα και έγινε με πεύκα και κυπαρίσσια. Τα δέντρα αυτά, ηλικίας σήμερα περίπου ενός αιώνα, αναπτύχθηκαν καλά στα βαθύτερα και χαμηλότερα εδάφη, ενώ παρέμειναν σε νανώδη μορφή στα βραχώδη μέρη.

Στη δεκαετία του 1960 επιτεύχθηκε μια ριζική ανάπλαση του χώρου με πέτρινους δρόμους, μονοπάτια, καθιστικά και φύτευση διαφόρων δένδρων και θάμνων με κυρίαρχο είδος την ελιά.

Η σημερινή εικόνα της βλάστησης του λόφου είναι η εικόνα ενός δάσους από πεύκα, κυπαρίσσια και ελιές, ενώ στα ξέφωτα κυριαρχούν οι δενδρομηδικές. Θετική πάντως είναι στο παρελθόν η επιλογή για φύτευση κυρίως ελληνικών και ανθεκτικών στην ξηρασία ειδών.

Οι κλιματολογικές και εδαφικές συνθήκες είναι ιδιαίτερα δυσμενείς για την ανάπτυξη δενδρώδους και θαμνώδους βλάστησης. «Σύμφωνα με μετρήσεις του μετεωρολογικού σταθμού του Αστεροσκοπείου Αθηνών ο χειμώνας είναι ήπιος, το καλοκαίρι ζεστό, ξηρό και παρατεταμένο» [3].

ΠΑΝΙΔΑ

Στο λόφο Φιλοπάππου παρατηρεί κανείς μια αξιόλογη орνιθοπανίδα, τόσο σε ποικιλία όσο και σε μέγεθος πληθυσμών. Ειδικά το χειμώνα, αρκετά είδη πουλιών εκμεταλλεύονται το ηπιότερο κλίμα της Αθήνας για να τραφούν και να φωλιάσουν. Σημαντικό ρόλο για την αυξημένη ποικιλότητα της орνιθοπανίδας παίζει η ποικιλία του ανάγλυφου και της βλάστησης που καλύπτει το λόφο. «Το πυκνό πευκοδάσος εναλλάσσεται με θαμνοτόπια, βράχια και ανοιχτές χορτολιβαδικές εκτάσεις. Μερικά είδη προτιμούν τους θάμνους, άλλα το δάσος, ενώ άλλα είδη χρειάζονται ανοιχτές

εκτάσεις για να τραφούν» [3]. Επίσης απαραίτητο για τα πουλιά είναι και το νερό, το οποίο βρίσκουν σχετικά εύκολα στο δίκτυο ποτίσματος του πάρκου.

Σύμφωνα με τη μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων της Ε.Α.Χ.Α. για τη συνολική ανάδειξη του λόφου Φιλοπάππου, εντοπίστηκαν δύο περιοχές στις οποίες παρουσιάζεται μια τάση προτίμησης από τα διάφορα είδη πουλιών [3]. Η πρώτη και σημαντικότερη περιοχή είναι η πλαγιά πίσω από το θέατρο της Δ.Στράτου, όπου παρατηρήθηκαν οι μεγαλύτεροι πληθυσμοί τόσο των ερπετών, όσο και των λεπιδοπτέρων, ενώ η δεύτερη περιοχή βρίσκεται ανάμεσα στο θέατρο Φιλοπάππου και το λόφο του Αστεροσκοπείου. Ως αξιόλογες ζώνες για την παραμονή, τη διατροφή και το φώλιασμα των πουλιών πρέπει να θεωρούνται και τα δασάκια έξω από τα όρια της «σημαντικής περιοχής για τα πουλιά» και επιτακτική προβάλλεται η ανάγκη να διατηρηθούν και να αναπτυχθούν.

Από την άλλη μεριά, ο θόρυβος, η συνεχής παρουσία ανθρώπων, οι νυχτερινοί ηλεκτροφωτισμοί είναι τα πρώτα αρνητικά στοιχεία που μπορεί κανείς να ανιχνεύσει, επισκεπτόμενος το λόφο σε διάφορες ώρες της ημέρας. Όλα τα παραπάνω θεωρούνται ανασταλτικοί παράγοντες για τη διατήρηση εποχιακής, μόνιμης και ιδιαίτερα φωλεάζουσας άγριας πανίδας.

ΑΕΡΙΑ ΡΥΠΑΝΣΗ

Οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις αερίων ρύπων παρουσιάζονται κοντά στην οδό Απ. Παύλου και στην περιφερειακή Φιλοπάππου, καθώς και σε γειτνιάζουσες οδούς με υψηλή κυκλοφορία. Στο λόφο του Φιλοπάππου επικρατεί μια ικανοποιητική έως πολύ καλή κατάσταση ατμοσφαιρικού περιβάλλοντος εξαιτίας του πρασίνου και των καλών ανεμολογικών συνθηκών.

Η αέρια ρύπανση μεταφέρεται από το κέντρο της Αθήνας και προκαλεί διάβρωση και χρωματισμούς στα αρχαία μαρμάρια μνημεία, ως αποτέλεσμα των υψηλών συγκεντρώσεων οξειδίου του αζώτου, οξειδίου του θείου και αζώτου [3].

ΘΟΡΥΒΟΣ

Οι κύριες πηγές θορύβου είναι η κυκλοφορία των οχημάτων στους δρόμους και η λειτουργία τους καλοκαιρινούς μήνες του θεάτρου Δ. Στράτου που λειτουργούν μέσα στον αρχαιολογικό χώρο. Αντίθετα, στις περιοχές χωρίς οδική κυκλοφορία η κατάσταση του ακουστικού περιβάλλοντος βρίσκεται σε ικανοποιητικά επίπεδα.

ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ

Η συνεχής και ανεξέλεγκτη ανθρώπινη παρουσία μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα σε ορισμένα είδη πουλιών, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του φωλιάσματος.

ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΒΛΑΣΤΗΣΗΣ

Το φτωχό έδαφος, η έντονη ξηρασία και η ελλιπής διαχείριση της βλάστησης μπορεί να δημιουργήσουν μικρά δέντρα και θάμνους με αραιό φύλλωμα που δεν διευκολύνουν το φώλιασμα των πουλιών. Η τωρινή κατάσταση όμως είναι ένας λόφος με πυκνή βλάστηση, στα σημεία όπου αυτό είναι εφικτό και η ξηρασία ή η ελλιπής συντήρηση της βλάστησης ανήκουν σε εικόνες του παρελθόντος.

ΡΥΠΑΝΣΗ

Η καθαριότητα του λόφου ανήκει στις αρμοδιότητες του δήμου Αθηναίων, ο οποίος διατηρεί το λόφο σε καλή κατάσταση. Έχουν τοποθετηθεί κάδοι συγκέντρωσης σκουπιδιών σε διάφορα σημεία, τα οποία καθαρίζονται τακτικά. Βέβαια, στον τομέα αυτό, σημαντική είναι και η βοήθεια των κατοίκων, οι οποίοι με εθελοντική εργασία βοηθούν στην καθαριότητα του χώρου.

5.2 ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΙΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Το έργο «Συνολική ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάπου» είναι ένα από τα έξι επιμέρους έργα της Συνολικής Ανάδειξης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας που εκτείνονται από το Παναθηναϊκό Στάδιο μέχρι τον Κεραμεικό. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει αναπλάσεις, συντηρήσεις μνημείων, διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων και περιπάτων, οι οποίες εντάσσονται στην υποχρέωση της χώρας για την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος και του μνημειακού της πλούτου (βλ. Ιστορικό Χάρτη και Χάρτη Τελικής Ανάδειξης, σελ. 81, 82). Αναγνωρίζοντας ότι η αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί αναντικατάστατη έκφραση του πλούτου και της πολιτιστικής κληρονομιάς, το Συμβούλιο της Ευρώπης διασφαλίζει την αξία των μνημειακών συνόλων με μια σειρά διεθνών αρχών προστασίας και ανάδειξης μνημειακών συνόλων [8] :

- Διεθνής Σύμβαση της Χάγης του 1954 «για την προστασίαν των πολιτιστικών αγαθών εις περίπτωσιν ενόπλου συρράξεως».
- Χάρτης Βενετίας του 1964.

- Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Λονδίνου της 6^{ης} Μαΐου 1969 «για την προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς».
- Σύμβαση του Παρισιού της 17^{ης} Νοεμβρίου 1970.
- Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.
- Ευρωπαϊκός Χάρτης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, Στρασβούργο, Σεπτέμβριος 1975.
- Διακήρυξη του Άμστερνταμ, Οκτώβριος 1975.
- Σύμβαση της Γρενάδας του 1985 «για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης».

Στα πλαίσια αυτά, το Υπουργείο Πολιτισμού ως αρμόδιος φορέας βαρύνεται με την υποχρέωση της προστασίας κάθε κατασκευής ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος της χώρας.

Η φύση και τα χαρακτηριστικά του λόφου είναι τέτοια που επιβάλλουν τη διανομή των αρμοδιοτήτων διαχείρισής του σε διάφορες κρατικές υπηρεσίες. Η **Α' Εφορεία Αρχαιοτήτων**, που υπάγεται στο Υπουργείο Πολιτισμού, είναι υπεύθυνη για το συνολικό έργο ανάδειξης αλλά και για τη συντήρηση και φύλαξη του χώρου. Ο **Δήμος Αθηναίων** έχει αναλάβει το έργο της αναδάσωσης, της ύδρευσης και της συντήρησης της πανίδας του λόφου και φροντίζει την καθαριότητα.

Γενικότερα η μελέτη που έχει πραγματοποιηθεί στοχεύει στην επέκταση του αρχαιολογικού χώρου, ώστε να αποκατασταθούν η ενότητα των λειτουργιών της αρχαίας πόλης και η ιστορική μορφολογία του τοπίου. Έτσι, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να ακολουθήσει μια διαδρομή, μέσα από την οποία αναδεικνύεται η συνέχεια του ιστορικού τοπίου. Η πορεία αυτή αποτελεί και την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, όπου πλέον τα κύρια σημεία ενδιαφέροντος της αρχαίας πόλης παρουσιάζονται οργανωμένα στον επισκέπτη. Με την ολοκλήρωση του έργου, το ιστορικό κέντρο της πόλης θα αποτελεί ένα ενιαίο λειτουργικό και αντιληπτικό σύνολο, με την οργάνωση ενός εκτεταμένου αρχαιολογικού πάρκου, μέσα στο οποίο τα μνημεία θα κατέχουν τη θέση που ανταποκρίνεται στην ιστορική, αισθητική, πολιτιστική και διδακτική τους αξία. Πρωταρχική επιδίωξη του προγράμματος της ενοποίησης πρέπει να είναι η ενσωμάτωση του αρχαιολογικού χώρου στη ζωή της

σύγχρονης πόλης, με σκοπό το παρελθόν και το μέλλον να συνυπάρχουν αρμονικά. Η απλή συντήρηση των μνημείων της ιστορίας δεν αποτελεί αυτοσκοπό, εάν οι αρχαιολογικοί χώροι μένουν στο περιθώριο της εξέλιξης της σημερινής πόλης.

5.2.1 Αρχές Σχεδιασμού

Η όποια επέμβαση οφείλει να σέβεται το πνεύμα του τόπου και να συμβάλλει στην κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και του περιεχομένου του. Με άλλα λόγια, ο σχεδιασμός των χώρων πρέπει να λειτουργεί υποβλητικά και όχι επιβλητικά στο σύνολο του αρχαιολογικού χώρου. Τα έργα που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα και που εντάσσονται στη μελέτη συνολικής ανάδειξης του λόφου αφορούν [8] :

- Την ανίχνευση, αναδιαμόρφωση και ανάδειξη των αρχαίων ευρημάτων και μνημείων. Έχει οργανωθεί πρωτεύον δίκτυο διαδρομών περιήγησης σε επιμέρους περιοχές αρχαιολογικού ενδιαφέροντος και δευτερεύον για μεμονωμένα μνημεία και σημεία στάσης και θέασης, μέσα από τα οποία οι επισκέπτες οδηγούνται στα σημαντικότερα μνημεία και ενημερώνονται για την ιστορικότητα τους, την οργάνωση και λειτουργία των αρχαίων οικισμών, την ιδιωτική ζωή των κατοίκων της αρχαίας πόλης.

Τα μεμονωμένα μνημεία :

- Ταφικό Φιλοπάππου
- Κιμώνεια Μνήματα
- Φυλακή Σωκράτους
- Επτάθρονο
- Κρήνη Καλλιρρόης ή Εννεάκρουνος
- Κρήνη οδού Ανταίου

και οι Επιγραφές έχουν αναδειχθεί, ώστε να αποτελέσουν στοιχεία επίσκεψης και ενδιαφέροντος.

- Την ανάδειξη των κυριότερων μνημείων μέσα από τον επανέλεγχο της αλόγιστης φύτευσης του παρελθόντος. Έτσι, η αρχαιολογική σημασία του χώρου επαναπροσδιορίζεται και παράλληλα διατηρείται ο χαρακτήρας του ως τόπου πρασίνου και αναψυχής.

- Την αποκατάσταση των σχέσεων με την περιβάλλουσα, τόσο με τις γειτνιάζουσες αστικές δομημένες περιοχές, όσο και με τους γειτονικούς αρχαιολογικούς χώρους. Τα σημεία επαφής αναπλάθονται για να αποτελέσουν την περιβάλλουσα υποδοχή και είσοδο στον αρχαιολογικό χώρο. Η σύνδεση αυτή με την Ακρόπολη και την Αγορά έχει πραγματοποιηθεί μέσω της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και ειδικότερα με την πεζοδρόμηση της Διονυσίου Αρεοπαγίτου.
- Την απομάκρυνση εγκαταστάσεων μη σχετικών με το κύριο περιεχόμενο του χώρου, όπως το πρόγραμμα «Ήχος και Φως» από το χώρο της Πνύκας. Στο μνημείο σήμερα έχουν διενεργηθεί ανασκαφικές τομές και αποψιλώσεις περιμετρικά, ώστε να αποκαλυφθούν τα περιγράμματα των τριών οικοδομικών φάσεων του μνημείου.
- Τις ανασκαφικές, στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες (αποψιλώσεις, αποχρωματώσεις, επιχρωματώσεις) που πραγματοποιήθηκαν, καθώς και τον καθαρισμό των μνημείων (φωτισμός, τοποθέτηση σήμανσης και ενημερωτικών πινακίδων) προκειμένου να βελτιωθεί η εικόνα τους και η αντιληπτικότητά τους.

5.2.2 Η Αρχική Μελέτη

Η αρχική μελέτη αφορούσε την κατασκευή νέου θεάτρου Δ. Στράτου, έκθεσης γλυπτικής στην περιοχή του λατομείου, χώρων υγιεινής και πωλητήριο στην αποβάθρα Διονύσου. Επίσης περιελάμβανε την περίφραξη του αρχαιολογικού χώρου και την αποκατάσταση της αρχικής μορφής των κτιριακών εγκαταστάσεων και του περιβάλλοντος χώρου του αναπαυτηρίου Λουμπαρδιάρη. Από τις μελέτες αυτές, μόνο η κατασκευή της έκθεσης γλυπτικής, των χώρων υγιεινής, του πωλητηρίου και η περίφραξη του λόφου υλοποιήθηκαν.

ΧΩΡΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΓΛΥΠΤΙΚΗΣ

Η φυσική διαμόρφωση και η ιδιαιτερότητα του λατομείου κρίθηκε κατάλληλη για τη δημιουργία χώρου γλυπτικής. Για τη λειτουργία του χώρου προβλεπόταν η κατασκευή κατάλληλων προσβάσεων στο χώρο για πεζούς και οχήματα, καθώς και η κατασκευή προστατευτικών κιγκλιδωμάτων για την οριοθέτηση του χώρου και για την προστασία από κατολισθήσεις.

Η έκθεση δεν έχει λειτουργήσει ακόμα και οι όποιες κατασκευές πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια στο χώρο του λατομείου στη δυτική πλευρά του λόφου παραμένουν ημιτελείς και αντιαισθητικές.

Εικόνα 6. Κατασκευές για τη λειτουργία έκθεσης γλυπτικής στο χώρο του λατομείου

Η εικόνα που αντικρίζει κανείς επισκεπτόμενος το χώρο του λατομείου είναι δεκάδες τόνοι τσιμέντου και σιδηροδοκοί που υψώνονται κάτω από τα βράχια, θέαμα που δεν ταιριάζει με την ομορφιά και την ιστορία που χαρακτηρίζει τον λόφο.

Εικόνα 7. Κατασκευές για τη λειτουργία έκθεσης γλυπτικής στο χώρο του λατομείου

ΠΕΡΙΦΡΑΞΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ

Η περίφραξη ακολουθεί τους περιμετρικούς δρόμους του λόφου και κατασκευάζεται στο περίγραμμα του αρχαιολογικού χώρου, αφήνοντας εκτός το ναό του Αγίου Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, το Αναπαυτήριο της Ακρόπολης και μέρος του ελεύθερου χώρου.

Το έργο κατασκευάστηκε με κιγκλίδωμα επί νέας λιθοδομής ή επί τοιχίου από οπλισμένο σκυρόδεμα και με συντήρηση ή συμπλήρωση υπαρχόντων τοίχων από λιθοδομή.

Εικόνα 8. *Περίφραξη του λόφου Φιλοπάππου*

Οι κατασκευές της περίφραξης εξασφαλίζουν την προστασία των αρχαιολογικών ευρημάτων, των λαξευμάτων εντός του αρχαιολογικού χώρου και είναι πλήρως αναστρέψιμες.

ΧΩΡΟΙ ΥΓΙΕΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΩΛΗΤΗΡΙΟ ΑΠΟΒΑΘΡΑΣ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

Στο νέο χώρο στάσης για επιβίβαση και αποβίβαση των επισκεπτών της Ακρόπολης, δίπλα από το κέντρο Διόνυσος, κατασκευάζεται ισόγειο πωλητήριο και ισόγειο κτίσμα δημοσίων χώρων υγιεινής, η δυναμικότητα του οποίου είναι δέκα W.C. χωρισμένα ανά πέντε για κάθε φύλο και δύο για άτομα με ειδικές ανάγκες.

Εικόνα 9. Χώροι υγιεινής αποβάθρας Διονύσου

Επειδή ο χαρακτήρας του χώρου είναι ιδιαίτερος, το έργο εντάσσεται στους γενικότερους κανόνες που διέπουν τους χώρους εξυπηρέτησης κοινού (W.C., κυλικεία, εκθετήρια, πωλητήρια), έχουν δηλαδή όσο το δυνατό λιτότερη φυσιογνωμία ως προς τα υλικά, τον τρόπο κατασκευής και τις διαστάσεις.

Η μελέτη προέβλεπε επίσης και την διαμόρφωση εισόδων - φυλακίων για την πληροφόρηση των επισκεπτών του χώρου. Συγκεκριμένα, περίπτερα υπάρχουν στην είσοδο στο λιθόστρωτο Πικιώνη και στις εισόδους επί της οδού Αιγινίτου και Αρακύνθου.

5.1.3 Οι παρεμβάσεις του δήμου Αθηναίων

Στα πλαίσια της γενικότερης ανάπλασης της πόλης των Αθηνών και ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων, ο Δήμος της Αθήνας πραγματοποίησε σειρά έργων που αφορούσε :

1. Την αναδάσωση του λόφου Φιλοπάππου με δέντρα που συναντά κανείς στο αττικό τοπίο. Ειδικότερα, έγινε η αντικατάσταση δέντρων που είχαν ξεραθεί ή φυτεύτηκαν καινούρια σε μέρη όπου το έδαφος ήταν πλούσιο. Η αναμόρφωση της βλάστησης έγινε με βάση σχετική μελέτη αποκατάστασης τοπίου, στην οποία προστατεύτηκαν τα είδη της αυτοφυούς χλωρίδας και ιδιαίτερα εκείνα που συνδέονταν με την αρχαιότητα, για τις νέες φυτεύσεις προτιμήθηκαν είδη που προσαρμόζονται στις καιρικές συνθήκες της περιοχής, ενώ επίσης προστατεύτηκαν τα δέντρα και οι θάμνοι στα οποία είχαν παρατηρηθεί φωλιές. Τα κυρίαρχα είδη που συναντά κανείς σήμερα είναι πεύκα, κυπαρίσσια, ελιές, ενώ υπάρχουν δενδρομηδικές, χαρουπιές και αθάνατοι.
2. Την κατασκευή δικτύου ύδρευσης σε ολόκληρο τον λόφο, με αποτέλεσμα να ποτίζονται συστηματικά οι δασώδεις εκτάσεις και να γίνεται σωστή συντήρηση της πανίδας του λόφου.
3. Την κατασκευή δικτύου ηλεκτροδότησης σε ορισμένες διαδρομές, όπως στο λιθόστρωτο του Πικιώνη και στη διαδρομή προς την Πνύκα. Βέβαια, η ηλεκτροδότηση του λόφου είναι σε αρχικό στάδιο ακόμα, καλύπτει ένα πολύ μικρό ποσοστό του λόφου, με αποτέλεσμα να μην διευκολύνεται η επίσκεψη στο λόφο μετά τη δύση του ηλίου.

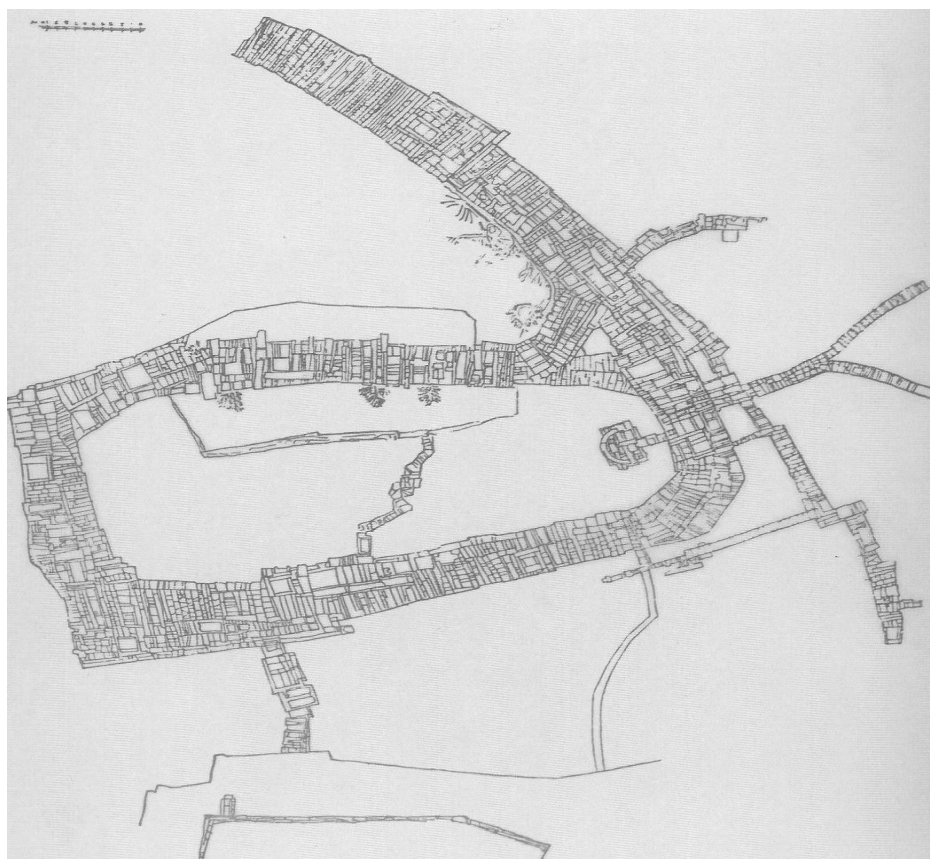
5.3 ΔΙΚΤΥΟ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΣΤΟ ΛΟΦΟ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ

Ανάλογα με τη φύση των παρακείμενων αρχαιοτήτων, η ένταξη του αρχαιολογικού χώρου στη ζωή της σύγχρονης πόλης, μπορεί να αφορά την αναβίωση αρχαίων διαδρομών και τη δημιουργία νέων, τη διαμόρφωση φυλασσόμενων χώρων στους οποίους επιτρέπεται η διαμπερή κίνηση των πεζών κατά τη διάρκεια της ημέρας και τη διατήρηση απολύτως φυλασσόμενων χώρων, όπου η πρόσβαση ελέγχεται. Σύμφωνα με αυτές τις αρχές σχεδιασμού, ο επισκέπτης στο λόφο Φιλοπάππου μπορεί να επιλέξει τρεις βασικές διαδρομές που έχουν δημιουργηθεί [1].

Διαδρομή Α΄ - Στην πορεία της αρχαίας οδού Κοίλης

Αποτελείται από ένα εντυπωσιακό λιθόστρωτο που έχει σχεδιαστεί και υλοποιηθεί από τον αρχιτέκτονα **Δημήτρη Πικιώνη** και μαζί με τις περί την Ακρόπολη διαμορφώσεις του έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο και έργο τέχνης και διεθνώς ως μνημείο της αρχιτεκτονικής κήπων. Με τα τρία σκέλη του - «Πρόσβαση στην Ακρόπολη» «Κόμβος Πικιώνη» και «Περίπατος Φιλοπάπου» - ο Πικιώνης ένωσε σε ένα αρχιτεκτονικό και λειτουργικό σύνολο τον χώρο από τα Προπύλαια έως τον λόφο του Φιλοπάπου.

Το έργο περιλάμβανε τη διαμόρφωση ενός δικτύου πεζοδρόμων για την προσπέλαση του λόφου Φιλοπάπου [εικ.10], την ανακαίνιση της παλαιάς μικρής εκκλησίας του Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη που βρίσκεται στην πλαγιά του λόφου και την κατασκευή σε παρακείμενη θέση ενός περιπτέρου για την ανάπαυση και αναψυχή των επισκεπτών.

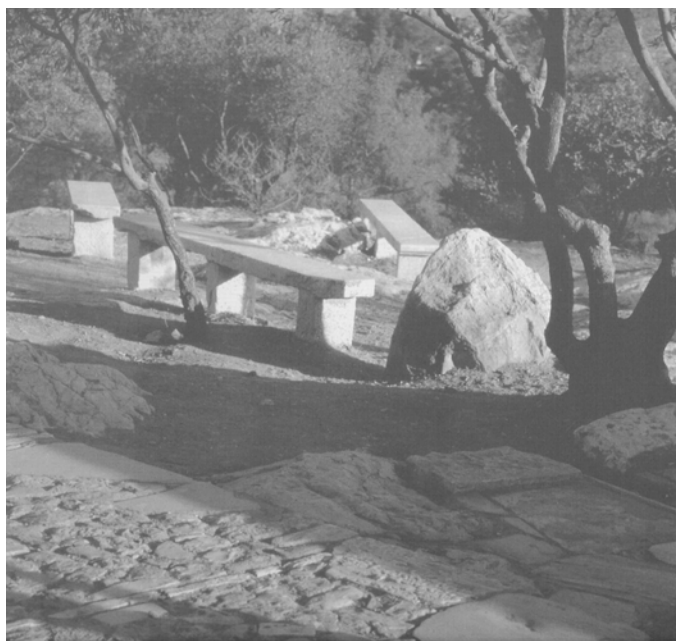

Εικόνα 10. Η συνολική διαμόρφωση του δικτύου πεζοδρόμων από τον Δ. Πικιώνη (πηγή: Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», *Ινδικτος*)

Η χάραξη των δρόμων, οι ποικίλοι σχηματισμοί των πλακοστρώσεων, η διαμόρφωση των εδράνων, η περίτεχνη κατασκευή των στεγάστρων της εκκλησίας και του περιπτέρου μαρτυρούν τον επηρεασμό του μεγάλου αρχιτέκτονα από τα πρότυπα και τις μορφές της αρχαιοελληνικής, βυζαντινής, λαϊκής ή ακόμη και της ιαπωνικής αρχιτεκτονικής, που δένουν όμως τόσο αρμονικά με το ιστορικό τοπίο [9].

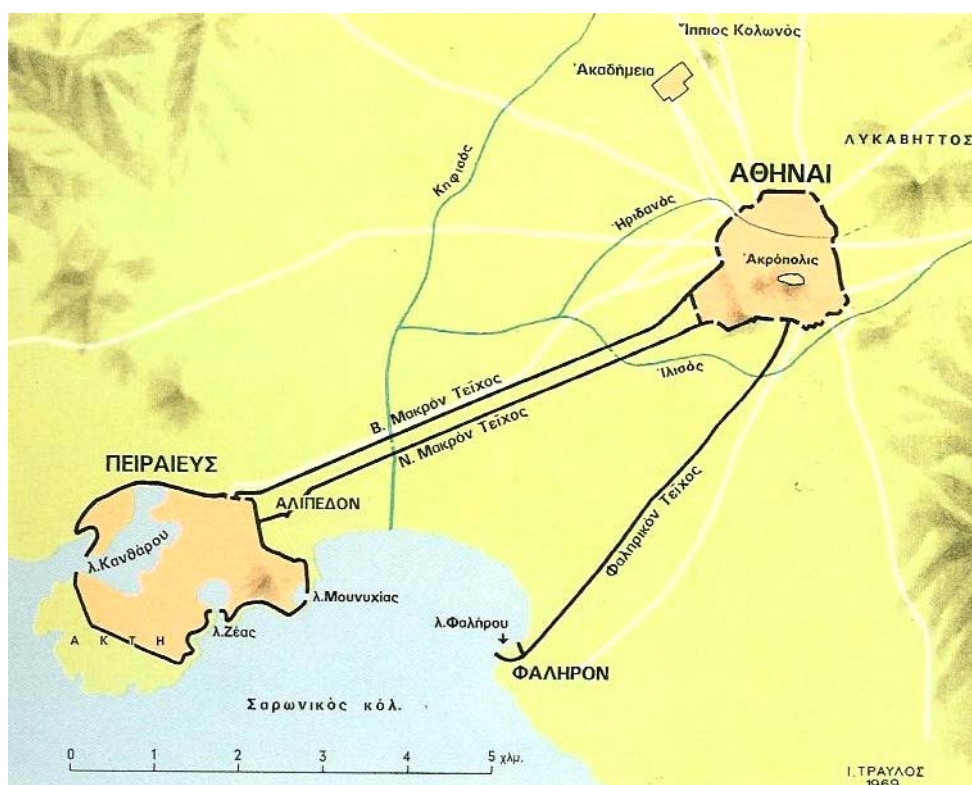
Εικόνα 11. Οι σχηματισμοί των πλακοστρώσεων (πηγή: Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Ίνδικτος)

Εικόνα 12. Η διαμόρφωση των εδράνων (πηγή: Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Ίνδικτος)

Το έργο του Πικιώνη σηματοδοτεί την αρχή, τη μέση και το τέλος του περιπάτου στο λόφο Φιλοπάππου. Ο Πικιώνης ακολούθησε τα ίχνη ενός χωματόδρομου που υπήρχε, προτού χαράξει την ευθύγραμμη πορεία του πλακόστρωτου, μήκους εκατόν πενήντα μέτρων. Ο χωματόδρομος αυτός ήταν ό,τι είχε απομείνει από την αρχαία είσοδο στην πόλη, την Αμαξιτή οδό, μήκους επτά χιλιομέτρων που συνέδεε την Αρχαία Αθήνα με τον Πειραιά. Την οδό αυτή πλαισίωσαν τα Μακρά Κιμώνια Τείχη [10].

Ο περίπατος στο λόφο Φιλοπάππου, καθώς και η πρόσβαση στην Ακρόπολη είναι έργα σύγχρονα και εντάσσονται στην κλίμακα των αναγκών του σημερινού επισκέπτη ή περιπατητή. «Η όλη επιφάνεια εργασιών τοπίου και αναμόρφωσης πρασίνου στην περιοχή είναι 80.000μ². Οι εργασίες αυτές ήταν απαραίτητες για να αποκατασταθεί τοπογραφικά και ιστορικά η μεσημβρινοδυτική πλευρά της Ακρόπολης και να τονισθεί ο άξονας της Αμαξιτής οδού και των Μακρών Τειχών, στο διάσελο του Λουμπαρδιάρη» [10].

Εικόνα 13. Χάρτης των Μακρών Τειχών (πηγή: Ι. Τραυλός, 1969, *Εγκυκλοπαίδεια Δομή*)

«Ο πεζόδρομος αποτελείται από δύο συστρεφόμενα σκέλη, ελισσόμενα πάνω στις πλαγιές της Ακρόπολης και του Φιλοπάππου, αντίστοιχα. Το πρώτο σκέλος με δεξιόστροφη και το δεύτερο με αριστερόστροφη περιέλιξη φαίνονται από τις παρακείμενες ράχες των λόφων σαν δύο σχοινιά, με θηλιές στην άκρη, ριγμένα πάνω στο τοπίο» [10]. Το σκέλος του Φιλοπάππου είναι διαμορφωμένο για χρήση περιπάτου και αποτελείται από σημεία στάσης και θέασης. Η απόσταση από τον λεγόμενο κόμβο Πικιώνη, την πλατεία δηλαδή στις συμβολές των οδών Αποστόλου Παύλου, Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Ροβέρτου Γκάλλι μέχρι το πάνω διάζωμα της θηλιάς του Φιλοπάππου φτάνει τα πεντακόσια μέτρα. Η διαδρομή αυτή φυτεύτηκε με θάμνους και δέντρα της αττικής γης που είναι γνωστό από σχέδια και κείμενα ότι φυτεύονταν στην περιοχή και κατά την αρχαιότητα.

Εικόνα 14. Άποψη τμήματος του έργου που περνά δίπλα από το αναψυκτήριο του Λουμπαρδιάρη (πηγή: Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Ίνδικτος)

Με παρέμβαση του Υπουργείου Συγκοινωνιών εγκρίθηκε ένα πρόγραμμα για την περιορισμένη άνοδο οχημάτων και την εξυπηρέτηση των προσκεκλημένων επισκεπτών του κράτους με ειδικές ανάγκες. Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό, οι ανάγκες των κανονικών επισκεπτών θα καλύπτονταν με την κατασκευή ενός υπόγειου γκαράζ στη θέση του εστιατορίου «Διώνυσος». Η ενέργεια αυτή του υπουργείου ήταν η αφετηρία για την αλόγιστη χρήση του πλακόστρωτου από πούλμαν και αυτοκίνητα έως και τις μέρες μας.

Οι εργασίες του Πικιώνη αποκατέστησαν την παλιότερη μορφή των προσβάσεων στις αρχαιότητες, οι οποίες είχαν παραμορφωθεί για την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο.

Το πλακόστρωτο ανασυνέδεσε και πάλι την οδό Αναβάσεως προς τα Προπύλαια με την αρχαία Αμαξιτή οδό Αθηνών – Πειραιώς που περνούσε μπροστά από τον Άγιο Δημήτριο Λουμπαρδιάρη. Η οδός αυτή διέσχισε το Διατείχισμα και κατέληγε στον κόμβο του Πικιώνη. «Κάτω από την ξύλινη πύλη του συγκροτήματος του Αγίου Δημητρίου περνά το ίχνος του Διατειχίσματος, κάθετα προς τον άξονα της εκκλησίας» [10].

Ο Πικιώνης χάραξε ένα μονοπάτι που κινείται παλινδρομικά δίπλα στο τμήμα του αρχαίου τείχους. Το μονοπάτι οδηγεί τον επισκέπτη, κάτω από τη σκιά των πεύκων και των ελαιόδεντρων, σε ένα κεντρικό σημείο, από το οποίο αποκαλύπτεται για πρώτη φορά η θέα των Προπυλαίων. Η σύνθεση αποτελείται από το αρθρωτό μονοπάτι, τα ορθογωνικά ή κυκλικά προστατευτικά πεζούλια των δέντρων και τους κορμούς. Ύστερα από σχετικά μικρή περίοδο απαγόρευσης, πολλά πούλμαν ανεβαίνουν μέχρι το τελικό αυτό σημείο της πρόσβασης και αφήνουν τους επισκέπτες.

Φυλακές Σωκράτους

«Στα νότια του λιθόστρωτου Πικιώνη ένας χωματόδρομος οδηγεί σε μια εντυπωσιακή κατασκευή λαξευμένη στο βραχώδες πρηνές του λόφου των Μουσών. Πρόκειται για μεγάλο μεγέθους κτίριο, άγνωστης χρήσης που διασώζει τρία δωμάτια με τις αντίστοιχες θύρες τους λαξευμένα με ιδιαίτερη επιμέλεια στο φυσικό βράχο». Κείμενα και χάρτες του 19^{ου} αιώνα αναφέρουν σύμφωνα με λαϊκή παράδοση ότι η κατασκευή αυτή αποτελούσε είτε το «Δεσμωτήριον του Σωκράτους» είτε «αρχαία λουτρά».

Στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η πρόσοψη του συγκροτήματος καλύφθηκε με ένα συμπαγή τοίχο από οπλισμένο σκυρόδεμα και το συγκρότημα χρησιμοποιήθηκε για την απόκρυψη αγαλμάτων του Μουσείου Ακροπόλεως και του Εθνικού Μουσείου.

Εικόνα 15. Η πρόσοψη του συγκροτήματος «Φυλακών Σωκράτους» (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Δίπυλο υπέρ των Πυλών

«Έναντι της εκκλησίας του Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, στη νότια πλευρά του λιθόστρωτου, είναι ορατά τα κατάλοιπα μιας πύλης του Διατειχίσματος». Αυτή αποτελούσε τη νότια και σημαντικότερη πύλη του τείχους τοποθετημένη σε καίριο σημείο της σύγκλισης των λόφων Μουσών και Πνύκας, από όπου διερχόταν η «διά Κοίλης οδός». Σύμφωνα με ανασκαφές, η πύλη ήταν σε χρήση μέχρι και τον 12^ο αιώνα μ.Χ. «Σήμερα σώζεται μόνο ο νότιος τοίχος του αντίστοιχου πύργου με ορθογώνιους ογκόλιθους, ενώ το υπόλοιπο της ανασκαμμένης πύλης έχει καλυφθεί από τις διαμορφώσεις του Πικιώνη».

Κιμώνεια Μνήματα

Λίγα μέτρα από το λιθόστρωτο του Πικιώνη και από το Δίπυλο συναντάμε τα Κιμώνεια μνήματα. Αποτελούν μια μεγάλη ορθογώνια λαξευτή στο βράχο κατασκευή. Στη νότια πλευρά της υπάρχει δίδυμος λαξευτός τάφος που η είσοδός του γινόταν από ένα ορθογώνιο άνοιγμα στο μέτωπο του κάθετου βράχου. Το μνημείο συσχετίστηκε με τον πρεσβύτερο Κίμωνα, πατέρα του Μαραθωνομάχου Μιλτιάδη, τον υιό του Κίμωνα, καθώς και τον συγγενή τους ιστορικό Θουκυδίδη.

Ιερό Μητρός – Επτάθρονον

Στο επίπεδο του ανδρήρου, πάνω από τα Κιμώνεια μνήματα, η λαξευτή στο βράχο επιγραφή του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, που είχε ανακαλυφθεί το 1899, οριοθετούσε το Ιερόν της Μητρός. Η επιγραφή, σύμφωνα με πηγές, συνδέεται με το Βουλευτήριο που φαίνεται να ίδρυσαν οι Αθηναίοι προς τιμήν της Μητέρας των Θεών. Κατά τις νεότερες ανασκαφές, η επιγραφή δεν εντοπίστηκε. Κοντά στη θέση του Ιερού της Μητρός βρίσκεται μια πλατεία με επτά λαξευτά στη σειρά καθίσματα και με ένα πάγκο σαν εξέδρα στην ανατολική πλευρά. Σύμφωνα με τους μελετητές το Επτάθρονον σχετίζεται με το Βουλευτήριο, ως χώρος συγκέντρωσης και τέλεσης ιεροτελεστιών.

Οδός Κοίλης

«Απέναντι από τα Κιμώνεια Μνήματα, στη συμβολή των λιθόστρωτων προς Πνύκα και Φιλοπάππου, αρχίζει το ορατό τμήμα της αρχαίας οδού, η οποία έως την εκκλησία Μεταμορφώσεως του Σωτήρος έχει μήκος περίπου 500μ. Η οδός ακολουθούσε το φυσικό ανάγλυφο της βαθιάς χαράδρας ανάμεσα στους λόφους των Μουσών και της Πνύκας και διερχόμενη από μία αταύτιστη πύλη του Θεμιστόκλειου Τείχους στα δυτικά οδηγούσε στην πεδιάδα. Ήταν ο πιο σύντομος δρόμος από την Αθήνα στον Πειραιά και ο πιο ασφαλής για τη μεταφορά εμπορευμάτων και προμηθειών, καθώς προστατευόταν σε όλο της το μήκος από τα Μακρά Τείχη. Την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου αποτέλεσε καταφύγιο για τους πρόσφυγες και άξονα ανεφοδιασμού της πόλης της Αθήνας».

Η κοίτη της οδού είναι διαμορφωμένη πάνω στο φυσικό ασβεστολιθικό βράχο, έχοντας χαραγμένες τροχιές, για την ασφαλή κίνηση των αμαξών. Η οδός ήταν διπλής κατεύθυνσης και στη νότια πλευρά της διασώζονται τμήματα διαμορφωμένων πεζοδρομίων με αντιολισθητικές ραβδώσεις. Σε όλο σχεδόν το μήκος της βόρειας πλευράς της διατρέχεται από λαξευτό αγωγό που συγκέντρωνε τα όμβρια ύδατα. Το χώρο εκατέρωθεν της οδού, στα πρηνή των λόφων, κατελάμβανε ένας από τους πιο σημαντικούς δήμους της αρχαιότητας, ο δήμος της Κοίλης.

«Στο δυτικό όριο του λόφου των Μουσών (περιοχή πρώην θεάτρου Μπαστιά), όπου δημιουργείται ένα φυσικό κοίλο, η οδός αποκτούσε το μεγαλύτερο πλάτος της, περίπου 20μ., εξαιτίας της συνάντησης στο σημείο αυτό οδών από τις διάφορες

πλευρές των λόφων, που ακολουθούσαν κοινή πορεία προς τον Πειραιά μέσω της δυτικής πύλης και εντός των Μακρών Τειχών».

Εικόνα 16. Άποψη της αρχαίας οδού Κοίλης από ανατολικά προς δυτικά (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Διαδρομή Β' - Λόφοι Πνύκας και Νυμφών

Πνύκα

Το λιθόστρωτο μονοπάτι που ξεκινά από τον Άγιο Δημήτριο τον Λουμπαρδιάρη μας οδηγεί στο μνημείο της Πνύκας. Το συγκρότημα της Πνύκας παρουσιάζει τρεις οικοδομικές φάσεις:

- Στην φάση I, το 504 π.Χ., που συνδέεται με τις πολιτικές αλλαγές επί Κλεισθένη, το φυσικό πρανές διαμορφώθηκε κατάλληλα σε κοίλο και το βήμα τοποθετήθηκε στα βόρεια, ώστε οι εκκλησιάζοντες να βλέπουν προς την Αγορά, τον Άρειο Πάγο και τα Προπύλαια. Η χωρητικότητα του κοίλου ανερχόταν σε 5000 άτομα.
- Η αύξηση του πληθυσμού και των αρμοδιοτήτων της Εκκλησίας οδήγησαν τους Αθηναίους στην επέκταση προς τα βόρεια του χώρου. Κατά τη II φάση λοιπόν δημιουργήθηκε ένα είδος θεατρικού κοίλου, χωρητικότητας 6000 ατόμων που

είχε πρόσβαση από δύο κλίμακες. Το βήμα άλλαξε προσανατολισμό και τοποθετήθηκε προς τα Ν.Δ.

- Η φάση III χρονολογικά ανήκει στο φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα του Λυκούργου, κατά το τρίτο τέταρτο του 4^ο αι. π.Χ. Η χωρητικότητα αυξήθηκε στα 13500 άτομα με την κατασκευή ενός μνημειώδους αναλημματικού τοίχου που συγκρατούσε τις μεγάλες επιχώσεις του κοίλου. Η πρόσβαση πιστεύεται ότι γινόταν από μια κεντρική κλίμακα, απέναντι από την οποία τοποθετήθηκε το βήμα σμιλεμένο στο φυσικό βράχο που είχε μήκος 9μ. στην πρόσοψη και ύψος 1,10μ. σε τρεις βαθμίδες.

Εικόνα 17. Άποψη του αναλημματικού τοίχου της οικοδομικής φάσης III της Πνύκας (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

«Από τη Πνύκα με κατεύθυνση προς τα Β.Α. μέσα από το σύγχρονο βαθμιδωτό μονοπάτι έχουμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε τον μνημειώδη αναλημματικό τοίχο του κοίλου της φάσης III, τμήματα του λίθινου αγωγού του Πεισιστράτειου Υδραγωγείου και μέσα από τα πυκνά κατάλοιπα των αρχαίων οικιών να κατευθυνθούμε στη γωνία των οδών Απ. Παύλου και Αιγινήτου, όπου σώζεται η αρχαία κλιμακωτή οδός που συνέδεε την Αγορά με την Πνύκα. Η οδός διέθετε αγωγούς απορροής των ομβρίων υδάτων, ενώ στα ανατολικά της σώζεται ένα σύμπλεγμα δεξαμενών που ανήκε σε συγκρότημα οικιών της Πνύκας. Δυτικά της οδού στην πλαγιά του λόφου τα κατάλοιπα μιας κλασσικής οικίας θεωρούνται από τα πιο αντιπροσωπευτικά της τυπολογίας των λαξευτών σπιτιών στους λόφους».

Εικόνα 18. Το βήμα της Πνύκας όπως διαμορφώθηκε το 330 – 326 π.Χ. από το ρήτορα Λυκούργο (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Ιερό Πανός

«Νοτιοανατολικά της κλιμακωτής προς Πνύκα οδού αποκαλύφθηκε το 2001 ένα άγνωστο σπηλαιώδες ιερό του Πανός. Ένας μικρός ορθογώνιος θάλαμος σκαμμένος στο βράχο και προσιτός από μια θύρα με τοξωτό υπέρθυρο, αποτελεί τον κυρίως χώρο του ιερού. Στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου, είναι σμιλευμένη σε φυσικό μέγεθος η ανάγλυφη παράσταση του Πανός και πιθανότατα μιας Νύμφης. Η παράσταση του ανάγλυφου είναι μοναδική και εντυπωσιάζει για την πρωτοτυπία και το μέγεθος».

Εικόνα 19. Πρόσοψη του ιερού Πανός (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Κρήνη Πνύκας – «Καλλιρρόη

«Από το ιερό του Πανός είναι δυνατή η πρόσβαση σε ένα σπήλαιο που έχει διαμορφωθεί κατάλληλα σε κρήνη και διασώζει σε καλή κατάσταση ένα σύνθετο υδροσυλλεκτικό σύστημα. Το συγκρότημα απαρτίζεται από ένα σχεδόν τετράγωνο θάλαμο του οποίου το δάπεδο καλύπτεται από πολύχρωμο ψηφιδωτό με γεωμετρική και φυτική διακόσμηση της εποχής του Αδριανού (2^{ος} αι. μ.Χ.). Το όλο συγκρότημα φαίνεται να συνδέεται με το μνημειώδες έργο υδροδότησης της Αθήνας που πραγματοποιήθηκε την εποχή του Πεισίστρατου (β' μισό 6^{ου} αι. π.Χ.)». Πηγές αναφέρουν ότι η κρήνη Καλλιρρόη είτε ταυτιζόταν με την Εννεάκρουνο, το βασικό σύστημα ύδρευσης που κάλυπτε την πόλη των Αθηνών με εννέα τερματικές βρύσες, είτε αποτελούσε τμήμα αυτής.

Δήμος Μελίτης

«Εξερχόμενοι από το μνημείο της Πνύκας με κατεύθυνση προς τα δυτικά, ο σύγχρονος χωματόδρομος οδηγεί σε ένα από τα καλύτερα σωζόμενα τμήματα του Δήμου Μελίτης πάνω στη ράχη του λόφου της Πνύκας. Το τμήμα αυτό επιτρέπει στον επισκέπτη να αναγνωρίσει στις λαξευμένες επιφάνειες των βράχων τις κατόψεις των σπιτιών, τα σοκάκια και τις πλατείες, σε αντίθεση με την ευρύτερη περιοχή των λόφων που είναι στο μεγαλύτερο μέρος της ανεξερεύνητη και καλυμμένη από πυκνή βλάστηση».

Από το ύψος της Μελίτης ανοίγεται η θαυμάσια θέα προς την πεδιάδα, τη θάλασσα και τα μνημεία της Ακρόπολης, ως αδιαμφισβήτητη απόδειξη της προνομιακής θέσης του διάσημου αθηναϊκού δήμου. Με κατεύθυνση προς τα δυτικά από το μνημείο της Πνύκας ο επισκέπτης οδηγείται σε ένα από τα καλύτερα σωζόμενα τμήματα του Δήμου Μελίτης. Το τμήμα αυτό επιτρέπει στον επισκέπτη να αναγνωρίσει στις λαξευμένες επιφάνειες των βράχων τις κατόψεις των σπιτιών, τα σοκάκια και τις πλατείες, σε αντίθεση με την ευρύτερη περιοχή των λόφων που είναι στο μεγαλύτερο μέρος της ανεξερεύνητη και καλυμμένη από πυκνή βλάστηση.

Την προνομιακή θέση αυτού του διάσημου, την εποχή εκείνη, δήμου μαρτυρά η υπέροχη θέα προς τη θάλασσα και τα μνημεία της Ακρόπολης.

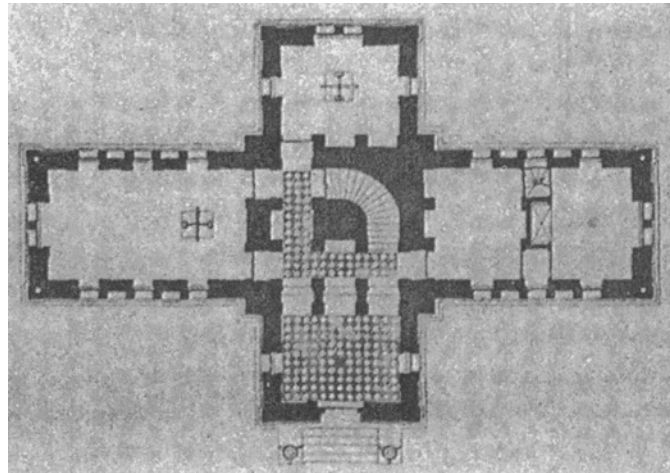
Εικόνα 20. Κατάλοιπα λαξευτής οικίας κλασικών χρόνων του δήμου Μελίτης (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Ιερό Νυμφών

Κατά τη διαδρομή Β' ο επισκέπτης κατευθύνεται προς το λόφο των Νυμφών είτε μέσα από τα λαξεύματα του Δήμου της Μελίτης στην περιοχή της Πνύκας είτε από τη σύγχρονη οδό Δ. Αιγινήτου. Στην κορυφή του λόφου των Νυμφών, δεξιά από την είσοδο του Αστεροσκοπείου βρέθηκε το 1835 επιγραφή σμιλεμένη, αφιερωμένη στις Νύμφες. «Δύο αβαθή ορθογώνια λαξεύματα, πάνω από την επιγραφή, συγκέντρωναν τα πηγαία και όμβρια νερά σε μια μικρή τεχνική κοιλότητα του βράχου». Οι Νύμφες ήταν κατεξοχήν πνεύματα του γλυκού νερού και βρίσκονταν στα ποτάμια, στις πηγές και μέσα στα βουνά από τα οποία πήγαζαν ποτάμια. Συνόδευαν πάντα το νερό, τονίζοντας έτσι τη μεγάλη του σημασία για την ύπαρξη ζωής. Χωρίς αυτό ούτε βλάστηση, ούτε γονιμότητα υπάρχει.

Αστεροσκοπείο

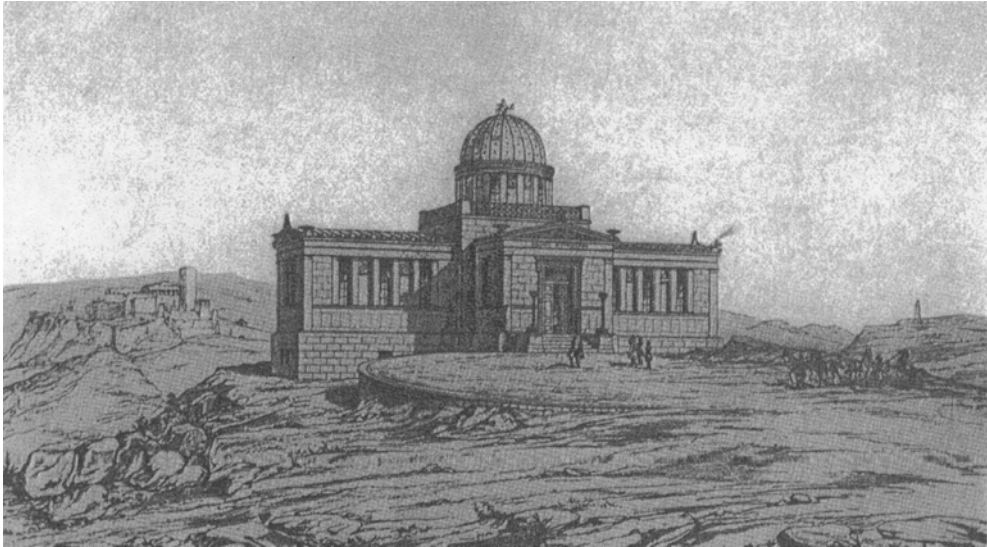
Το νεοκλασικό κτίριο του Αστεροσκοπείου κτίστηκε στην κορυφή του λόφου των Νυμφών το 1846 από το Δανό αρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν και αποτελεί το αρχαιότερο ερευνητικό ίδρυμα της χώρας μας και των Βαλκανίων. Το κτίριο έχει σχήμα σταυρού διατεταγμένο στα τέσσερα σημεία του οριζοντα [εικ.21] και κοσμείται με ενδιαφέροντα γλυπτά και από ένα θαυμάσιο περιστρεφόμενο τρούλο.

Εικόνα 21. Κάτοψη του Αστεροσκοπείου (πηγή: Μπίρης Η. Κώστας, «Αι Αθήναι. Από του 19^{ου} εις τον 20^{ον} αιώνα, 1830 – 1966», Μέλισσα)

Η διακόσμησή του περιλαμβάνει απεικόνιση αρχαίων Ελλήνων αστρονόμων και γύρω από το θόλο είναι ζωγραφισμένοι οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου. Στο εσωτερικό του υπάρχουν ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες και στεγάζεται μια σημαντικότερη βιβλιοθήκη. «Το 1880 χτίστηκαν το κτίριο των γραφείων με τοιχογραφίες στο εσωτερικό του και το κτίριο του μεσημβρινού τηλεσκοπίου προς την πλευρά της Αγίας Μαρίνας. Το τρουλαίο οικοδόμημα στον χώρο της Πνύκας κατασκευάστηκε το 1931-1932 για να στεγάσει το ισημερινό τηλεσκόπιο».

Η δραστηριότητά του από το 1864 εμπλουτίστηκε και περιελάμβανε, εκτός από αστρονομικές παρατηρήσεις, και μετεωρολογικές μετρήσεις. Το 1894, προστέθηκε η γεωλογική έρευνα και το 1896 τοποθετήθηκαν οι πρώτοι σειсмоγράφοι. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την αναδιοργάνωση του Αστεροσκοπείου σε τρία Ινστιτούτα, το Αστρονομικό, το Μετεωρολογικό και το Γεωδυναμικό. Το 1956 προστέθηκε ένα τέταρτο Ινστιτούτο για την έρευνα της Ιονόσφαιρας.

Εικόνα 22. Προοπτικό σχέδιο του Αστεροσκοπείου Αθηνών, 1842 (πηγή: Μπίρης Η. Κώστας, «Αι Αθήναι. Από του 19^{ου} εις τον 20^{ον} αιώνα, 1830 – 1966», Μέλισσα)

Στο λόφο των Νυμφών ο επισκέπτης μπορεί να αναζητήσει τα ίχνη του Διατειχίσματος, την Πύλη της Μελίτης, από την οποία περνούσε μια βασική αρτηρία που οδηγούσε στο Φάληρο και τον Πειραιά.

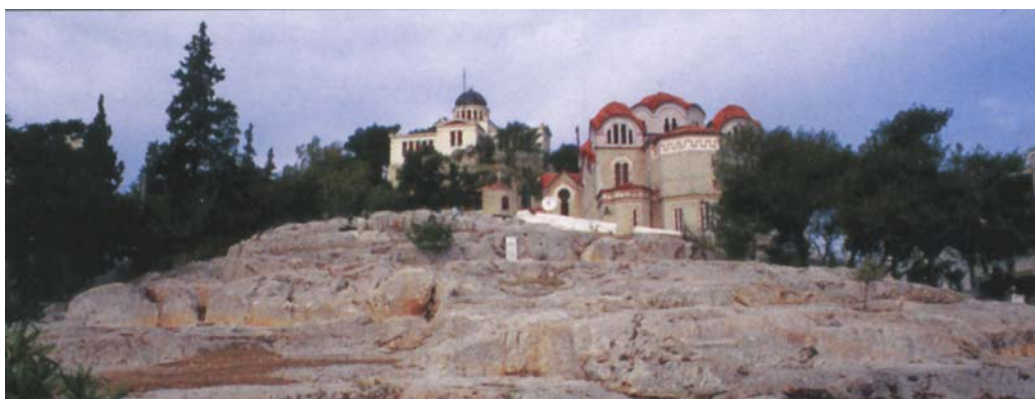
Ιερό Διός – Αγία Μαρίνα

Το ανατολικό τμήμα του λόφου των Νυμφών, που έχει αποκοπεί από τα οικοδομικά τετράγωνα που περικλείονται από τις οδούς Αποστόλου Παύλου, Αιγινήτου και Οτρυνών, αποτελεί σημαντικό και αναπόσπαστο κομμάτι του αρχαιολογικού χώρου των δυτικών λόφων.

Σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες, η λατρεία του Διός στην περιοχή των Δυτικών Λόφων ήταν κυρίαρχη, ως πατέρα θεών και ανθρώπων, αλλά και ως προστάτη του πολιτεύματος που λατρευόταν στην Εκκλησία του Δήμου. «Η λατρεία του σχετίζεται έμμεσα με τα ιερά των συγγενικών του θεοτήτων που είναι οι Νύμφες που τον ανέθρεψαν και οι Μούσες που τον υμνούν».

Στον χώρο αυτό του λόφου των Νυμφών εντυπωσιάζει η πυκνότητα των λαξευμάτων σε όλη την έκταση του αρχαϊκού ιερού. «Οι πλευρές του είναι επεξεργασμένες περιμετρικά σε δωμάτια με τοιχογραφίες, ψηφιδωτά δάπεδα και δεξαμενές νερού που δηλώνουν οικιστική χρήση».

«Ως συνέχεια των αρχαίων λατρειών θεωρείται και η ίδρυση στους βυζαντινούς χρόνους του ναΐσκου της Αγίας Μαρίνας. Στα λειασμένα βράχια δίπλα στην Ν.Α. είσοδο του Ιερού του Διός οι γυναίκες γλιστρούσαν για να βρουν τη γονιμότητα ή για να διευκολυνθούν στη γέννα. Η ίδια η Αγία Μαρίνα θεωρείται προστάτρια των εγκύων, των ετοιμόγεννων γυναικών». Το 1927 έγινε η ανοικοδόμηση της νεότερης εκκλησίας, η οποία εισέβαλλε παράνομα σε τμήμα του αρχαιολογικού χώρου.

Εικόνα 23. Ο πρόβολος του ιερού του Διός με τα κλιμακωτά άνδρα και στο βάθος ο βυζαντινός ναός και ο σημερινός της Αγ. Μαρίνας (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Διαδρομή Γ' - Λόφος Μουσών

Από το «Δίπυλο υπέρ των Πυλών» ακολουθώντας το νότιο τμήμα του Διατειχίσματος από το παράλληλο πλακόστρωτο μονοπάτι οδηγούμαστε στα μνημεία του λόφου των Μουσών. Ο επισκέπτης ακολουθεί τα περίτεχνα μονοπάτια και απολαμβάνει την υπέροχη θέα της Ακρόπολης από το άνδρα που αριστουργηματικά δημιούργησε ο Πικιώνης.

Διατείχισμα

Μήκους 900μ. και πλάτους κατασκευάστηκε μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, με σκοπό την προστασία των Αθηνών από τον επερχόμενο Μακεδονικό κίνδυνο. «Χωροθετήθηκε στις κορυφογραμμές των Λόφων Μουσών, Πνύκας και Νυμφών και συνδέθηκε στα βόρεια και νότια με το Θεμιστόκλειο περίβολο. Στα φυσικά περάσματα ανάμεσα στους λόφους, που λειτουργούσαν και ως οδικές αρτηρίες, τοποθετήθηκαν οι δύο πύλες του: Το Δίπυλο υπέρ των Πυλών ανάμεσα στον λόφο των Μουσών και την Πνύκα (στην περιοχή Λουμπαρδιάρη) και οι Μελιτίδες Πύλες

στον αυχένα της Πνύκας και των Νυμφών (Αστεροσκοπείο). Στην περιοχή της Ανατολικής Στοάς της Πνύκας σώζεται ένα από τα καλύτερα διατηρημένα τμήματα του Διατειχίσματος, όπου αντιπροσωπεύονται όλες οι οικοδομικές του φάσεις».

Μακεδονικό Φρούριο

Η κορυφή του Λόφου των Μουσών χρησιμοποιήθηκε κατά το παρελθόν ως οχυρό από τους ίδιους τους Αθηναίους ή από τους εχθρούς τους, λόγω της απόλυτης εποπτείας που προσέφερε σε ξηρά και θάλασσα. Ο Δημήτριος ο Πολιορκητής όταν κατέλαβε την Αθήνα και αποκατέστησε το δημοκρατικό πολίτευμα το 294 π.Χ., οχύρωσε τη θέση αυτή και εγκατέστησε φρουρές. «Το μακεδονικό οχυρό εντός του αρχαίου περιβόλου του «Μουσειού», ενσωμάτωσε στην περίμετρό του τα τμήματα του Θεμιστόκλειου Τείχους στα νότια και ανατολικά και του Διατειχίσματος στα δυτικά».

Ηρώο Μουσαίου

Η λατρεία του Μουσαίου που φαίνεται ότι έδωσε και την επωνυμία στο λόφο, τοποθετείται στο βόρειο πρηνές της κορυφής του, όπου κάθετα λαξευμένες πλευρές, κατά τη φυσική κλίση του βράχου, ορίζουν μία πλατεία σε σχήμα Γ. «Ο Πικιώνης στην ανάβασή του προς το μνημείο του Φιλοπάππου, διάβηκε μέσα από το Μακεδονικό Φρούριο και από την πλατεία του ιερού ή ηρώου αναδεικνύοντας τα συστήματα των φρεατίων και των αγωγών, που παρείχαν νερό στη μνημειακή αυτή κατασκευή».

Εικόνα 24. Το Ηρώο του Μουσαίου (πηγή: Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως)

Μνημείο Φιλοπάππου

«Στην περίοπτη θέση της κορυφής του λόφου του Μουσείου στήθηκε το ταφικό μνημείο του Φιλοπάππου, το 114 – 116 μ.Χ., μέσα στο ερειπωμένο Μακεδονικό Φρούριο». Ο Σύρος πρίγκιπας Γάιος Ιούλιος Αντίοχος Φιλόπαππος εξορίστηκε το 72μ.Χ. και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου έζησε ως αθηναίος πολίτης. Ως εύπορος γόνος βασιλικής δυναστείας έγινε ευεργέτης της Αθήνας και σε αντάλλαγμα του επιτράπηκε να χτίσει το ταφικό του μνημείο σε αυτή την ιδιαίτερα τιμητική θέση.

«Στη συνέχεια της διαδρομής Γ' μπορούμε να ακολουθήσουμε το σύγχρονο βαθμιδωτό μονοπάτι με πορεία προς τα δυτικά που βαίνει στα χνάρια του Θεμιστόκλειου Τείχους».

Εικόνα 25. Το μνημείο Φιλοπάππου (πηγή: *Athens Info Guide*, «Τουριστικός Πληροφοριακός Οδηγός Αθηνών, Λόφος Φιλοπάππου – Θέατρο Δώρας Στράτου», www.athensinfoguide.com/gr/wtsphilopappou.htm, 2004 – 2005)

Η καταγραφή όλων αυτών των ιστορικών μνημείων, τα στοιχεία που συνθέτουν την ιστορική αυτή περιοχή και οι σύγχρονες παρεμβάσεις, αποτελούν σίγουρα για όλους τους Έλληνες και ιδιαίτερα τους Αθηναίους άριστη κληρονομιά για όλες τις μετέπειτα γενιές.

Κεφάλαιο 6

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Η περιοχή γειτνιάζει με ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους υπερτοπικής και παγκόσμιας σημασίας, όπως η Ακρόπολη, το Ηρώδειο, το Θησείο, το Ολυμπείο, καθώς και με τη διατηρητέα και παραδοσιακή περιοχή της Πλάκας. Χαρακτηριστικό της είναι το πεταλοειδές της σχήμα, εκτεινόμενη με κλίσεις γύρω από το λόφο Φιλοπάππου, ο οποίος αποτελεί και το σημείο αναφοράς της. Περιβάλλεται από δρόμους μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η κυκλοφοριακή διασύνδεση των περιοχών της ανατολικής και της δυτικής κεντρικής Αθήνας με το Σύνταγμα, καθώς και με τις περιοχές των Αμπελοκήπων, του Παγκρατίου και κατ' επέκταση με τα Βόρεια, Νότια και Ανατολικά προάστια.

6.1 ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ

Η γύρω περιοχή χαρακτηρίζεται από πεταλοειδές σχήμα, εκτεινόμενη με κλίσεις γύρω από το λόφο Φιλοπάππου, ο οποίος αποτελεί και σημείο αναφοράς της (βλ. Χάρτη χρήσεων γης, σελ. 80). Πλαισιώνεται από 4 δρόμους υπερτοπικής σημασίας, τις λεωφόρους Καλλιρρόης και την προέκτασή της, τη Λαγουμιτζή και τη Συγγρού, καθώς και από τον άξονα Αποστόλου Παύλου – Διονυσίου Αρεοπαγίτου, ο οποίος ουσιαστικά καθορίζει τα δύο διακριτά τμήματα της περιοχής:

- Το δυτικό που περιλαμβάνει τις γειτονίες της Κοίλης και των Τριών Ιεραρχών, στα δυτικά του λόφου Φιλοπάππου και
- Το ανατολικό που περιλαμβάνει τις γειτονίες Φιλοπάππου, Κουκάκι, Βεΐκου και Μακρυγιάννη, στη νότια και ανατολική πλευρά του λόφου Φιλοπάππου.

6.1.1 Κατοικία

Η κυριαρχούσα χρήση γης στην περιοχή είναι η γενική κατοικία με σχετικά μικρούς συντελεστές δόμησης και αντίστοιχα χαμηλά επιτρεπόμενα μέγιστα ύψη. Η νότια και βορειοανατολική πλευρά του λόφου και συγκεκριμένα οι περιοχές Φιλοπάππου και Ακρόπολη χαρακτηρίζονται ως περιοχές αμιγούς κατοικίας.

Οι μεγαλύτερες πυκνότητες κατοικιών ανά Ο.Τ. παρουσιάζονται στις γειτονιές Κουκάκι και Βεΐκου. Στο τμήμα που εφάπτεται στο λόφο του Φιλοπάππου η πυκνότητα είναι χαμηλότερη. Πρόκειται κατά κανόνα για περιοχή που η γειτνίασή της με λόφους και αρχαιολογικούς χώρους την έσωσε από την ολοκληρωτική ανοικοδόμηση, επειδή οι περιορισμοί στο ύψος δεν την καθιστούσαν εκεί συμφέρουσα. Οι γειτονιές αυτές είναι ακόμη γεμάτες από παλιά σπίτια, διατηρώντας έτσι μια ξεχωριστή προσωπικότητα και μια πυκνότητα κατοίκων πολύ χαμηλότερη από την υπόλοιπη Αθήνα. Γενικά επικρατούν υψηλές αντικειμενικές αξίες, με συχνή την παρουσία διώροφων μονοκατοικιών που διατηρούν αξιόλογα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Σε γειτονιές σαν και αυτή παρατηρείται τελευταία μια τάση για πολεοδομικές επεμβάσεις ανάπλασης.

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά του δομημένου περιβάλλοντος, η περιοχή αποτελείται από μεγάλο αριθμό νεοκλασικών κτιρίων με αρχιτεκτονικές επιρροές από το νεοκλασικό ρεύμα, ενώ υπάρχουν και λιγοστά αξιόλογα κτίρια επηρεασμένα από την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική των δεκαετιών του '20 και του '30. Το μεγαλύτερο ποσοστό όμως αποτελείται από πολυκατοικίες που ανεγέρθηκαν μεταπολεμικά, υπό το καθεστώς της αντιπαροχής και οδήγησαν τελικά στην άναρχη δόμηση του κέντρου της Αθήνας.

6.1.2 Κεντρικές λειτουργίες τοπικού χαρακτήρα

Στην κατηγορία αυτή διακρίνονται το εμπόριο, η περίθαλψη, η πρόνοια και ο πολιτισμός, το πράσινο και οι ανοιχτοί χώροι τοπικού χαρακτήρα, η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Στο τμήμα της λεωφόρου Συγγρού και κατά μήκος των οδών Βεΐκου, Δημητρακοπούλου και Φαλήρου συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο ποσοστό καταστημάτων λιανικού εμπορίου, γραφείων και συνεργείων αυτοκινήτου. Στη γειτονιά του Μακρυγιάννη, που βρίσκεται πιο κοντά στην Ακρόπολη, παρατηρείται

συγκέντρωση χρήσεων σχετιζομένων με τον τουρισμό, όπως καταστήματα ειδών λαϊκής τέχνης και τουριστικών, κοσμηματοπωλεία, ταβέρνες και ξενοδοχεία.

6.1.3 Κεντρικές λειτουργίες επιπέδου πόλης

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν το εμπόριο υπερτοπικού χαρακτήρα, ιδιωτικά γραφεία και οργανισμοί και η προσφορά υπηρεσιών από το δημόσιο φορέα. Από μια επιτόπια έρευνα στην περιοχή μελέτης, παρατηρεί κανείς την κυριαρχία της κατοικίας και τη μειωμένη συγκέντρωση των λειτουργιών τοπικού και υπερτοπικού χαρακτήρα. Αυτό οφείλεται, κατά πρώτο λόγο, στο γεγονός ότι η οικοδόμηση της περιοχής έχει ξεκινήσει από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα τον οικιστικό κορεσμό. Παράλληλα, το υψηλό κόστος των ακινήτων δυσχεραίνει την εύρεση και δέσμευση χώρων, ιδιαίτερα για χρήση τους από το δημόσιο φορέα. Απόρροια αυτής της κατάστασης είναι η χωροθέτηση των υφιστάμενων κοινωνικών και κοινωφελών λειτουργιών να μην εξυπηρετεί από άποψη γεωγραφικής κατανομής και χρονοαποστάσεων τους κατοίκους ορισμένων γειτονιών.

6.1.4 Επιφάνειες και εγκαταστάσεις κυκλοφορίας

– Δίκτυα οδών τροχοφόρων ιεραρχημένα

Το οδικό δίκτυο της περιοχής μελέτης αποτελείται από τέσσερις κατηγορίες οδών: πρωτεύουσες και δευτερεύουσες αρτηρίες, συλλεκτήριες και τοπικές οδούς. Κατά πρώτο λόγο, πλαισιώνεται από 4 δρόμους υπερτοπικής σημασίας, τη λεωφόρο Συγγρού (πρωτεύουσα αρτηρία), τη Λαγουμιτζή, την Καλλιρρόη και την προέκταση της και από τον άξονα Απ. Παύλου – Δ. Αρεοπαγίτου, ο οποίος χωρίζει την περιοχή στο δυτικό και ανατολικό τμήμα. Δευτερεύουσες αρτηρίες μπορούν να χαρακτηριστούν οι Βεΐκου, Δημητρακοπούλου, Δημοφώντος, Τριών Ιεραρχών, Γενναίου Κολοκοτρώνη και Θεσσαλονίκης, ενώ συλλεκτήριες είναι οι Χατζηχρήστου – Ροβέρτου Γκάλλι (άνοδος προς Ακρόπολη), Ροβέρτου Γκάλλι – Προπυλαίων – Καβαλλότι – Μισαραλιώτου – Πετμεζά (κάθοδος προς λεωφόρο Συγγρού). Οι υπόλοιπες οδοί χαρακτηρίζονται ως τοπικοί, καθώς εξυπηρετούν τις μετακινήσεις μέσα στα όρια της περιοχής. Η κατάσταση των δρόμων είναι σχετικά καλή.

– Κινήσεις πεζών

Η περιοχή μελέτης, εκτός από τις πεζοδρομήσεις της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και το λόφο Φιλοπάππου, δεν διαθέτει αξιόλογους κοινόχρηστους χώρους που

να εντάσσονται λειτουργικά στον πολεοδομικό ιστό της. Οι πεζόδρομοι Δράκου, Γ. Ολυμπίου και Τρώων, από την οδό Παλληναίων μέχρι τον περιφερειακό, αποτελούν τους μοναδικούς κοινωνικούς χώρους της ευρύτερης περιοχής. Ο πεζόδρομος στην οδό Τρώων διαθέτει μεγάλο πλάτος και μήκος, ενώ λόγω του υψομέτρου του προσφέρει θέα στους περίοικους, αποτελώντας έτσι μια ευχάριστη διαδρομή για περπάτημα, αλλά και ένα κατάλληλο χώρο για παιχνίδι. Επίσης, λιγοστός είναι και ο αριθμός των πλατειών της κάθε γειτονίας, σε σχέση με τη συνολική εικόνα της πυκνής δόμησης. Η έλλειψη κοινόχρηστων ελεύθερων χώρων πρασίνου, αναψυχής και άθλησης στην περιοχή καθιστά το λόφο Φιλοπάππου μοναδικό τόπο εκτόνωσης, περιπάτου, ξεκούρασης.

Η κατάσταση των πεζοδρομίων κρίνεται από μέτρια έως καλή, ύστερα από τις εργασίες του δήμου Αθηναίων για τη αντικατάσταση των πλακών που ξεκίνησαν με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας. Πολλά, βέβαια, από τα πλάτη των πεζοδρομίων δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ανάγκες για τη σωστή διέλευση των πεζών, καθώς περίπτερα και μαγαζιά απλώνουν την πραμάτεια τους, φώτα, κάδοι απορριμμάτων στέκονται συχνά εμπόδιο και μειώνουν το απαιτούμενο πλάτος του πεζοδρομίου. Ιδιαίτερα στον περιφερειακό του Φιλοπάππου τα πεζοδρόμια είναι πολύ στενά ή ανύπαρκτα σε πολλά σημεία, δημιουργώντας έτσι κινδύνους για την ασφάλεια των πεζών, καθώς στα σημεία αυτά τα οχήματα μπορεί να αναπτύσσουν μεγάλες ταχύτητες. Επίσης, παρατηρούνται κάποιες ζημιές, όπως το σπάσιμο των πλακών, το οποίο οφείλεται στην παράνομη στάθμευση των οχημάτων πάνω σε αυτά.

– Στάθμευση αυτοκινήτων

Σημαντικότερη είναι η έλλειψη χώρων στάθμευσης κατά μήκος των βασικών αξόνων προσπέλασης και των κύριων εμπορικών δρόμων. Οι δύο ανοιχτοί χώροι που υπάρχουν στην περιοχή, στο θέατρο «Δώρας Στράτου» και στο κέντρο «Διόνυσος» θεωρητικά επιτρέπουν μόνο τη στάση λεωφορείων, στην πράξη όμως τα λεωφορεία σταθμεύουν εκεί, συχνά με τις μηχανές ανοιχτές, αποτελώντας έτσι μια συνεχή πηγή ρύπανσης και θορύβου.

Κατασκευή νέου χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων

Στην προσπάθεια που γίνεται από τον δήμο της Αθήνας και το ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. για ανεύρεση χώρων στάθμευσης, στα πλαίσια του προγράμματος Polis Park, έρχεται να προστεθεί ένας νέος υπόγειος χώρος που θα λειτουργεί στο σταθμό μετρό Συγγρού – Φιξ. Είναι ένα σημαντικό έργο, σε κομβικό σημείο εισόδου της Αθήνας από τα νότια προάστια προς το κέντρο της πόλης, που θα προσφέρει 642 θέσεις στάθμευσης αυτοκινήτων και θα συνδέεται υπογείως απευθείας με το σταθμό του μετρό [14].

– Γραμμές και στάσεις δημοσίων μεταφορικών μέσων

Την περιοχή εξυπηρετούν τρεις στάσεις του μετρό : Στην οδό Θεσσαλονίκης στο ύψος της οδού Δρυόπων (σταθμός ΗΣΑΠ Πετραλώνων), στην οδό Μακρυγιάννη στο ύψος της Αθανασίου Διάκου (σταθμός Ακρόπολη) και στον πεζόδρομο της οδού Διάκου στο ύψος της Λ. Συγγρού (σταθμός Συγγρού - Φιξ).

Από τη Λ. Συγγρού, στο ύψος της οδού Διάκου, διέρχονται οι γραμμές λεωφορείων προς το κέντρο, τα νότια και τα βόρεια προάστια, ενώ υπάρχει και στάση του τραμ. Επίσης, στην Δ. Αρεοπαγίτου, έξω από το εστιατόριο Διόνυσος, είναι η αφετηρία του λεωφορείου 230 της γραμμής Ακρόπολη – Ζωγράφου. Από την περιοχή διέρχονται και τρεις γραμμές τρόλεϊ (1 – 5 – 9) που τη συνδέουν με το κέντρο (Σύνταγμα) και την Καλλιθέα.

6.1.5 Δίκτυα και εγκαταστάσεις υποδομής

Στο σύνολο των εξυπηρετήσεων αυτών, περιλαμβάνονται :

- Ύδρευση
- Αποχέτευση
- Τηλεπικοινωνιακό δίκτυο
- Συστήματα συγκέντρωσης σκουπιδιών
- Δίκτυο φυσικού αερίου

6.2 ΟΔΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Ο χώρος του Φιλοπάππου περιβάλλεται στο νότο από την Περιφερειακή Φιλοπάππου, προς βορρά γειτνιάζει με την οδό Ακάμαντος, ενώ ανατολικά με την οδό Αποστόλου Παύλου, μέρος της Διονυσίου Αρεοπαγίτου και τη Ροβέρτου Γκάλλι.

Μετά την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων, οι εκτεταμένες πεζοδρομήσεις έχουν τροποποιήσει την κυκλοφορία των οχημάτων. Ο περιφερειακός του Φιλοπάππου δέχεται τώρα σημαντικό μέρος της κυκλοφορίας, με αποτέλεσμα να δημιουργείται έντονος κυκλοφοριακός φόρτος. Η περιοχή επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο από την επίσκεψη τουριστών στον αρχαιολογικό χώρο της Ακρόπολης, καθώς η έλλειψη χώρων στάθμευσης και αναμονής των τουριστικών λεωφορείων δημιουργεί κυκλοφοριακά προβλήματα στις γειτνιάζουσες περιοχές, πολλές από τις οποίες δεν έχουν επαρκή διατομή οδού για να δεχτούν την επιπλέον κυκλοφορία. Η κυκλοφοριακή ικανότητα ενός δρόμου εξαρτάται από τα γεωμετρικά του χαρακτηριστικά, τα οποία δεν αλλάζουν χρονικά και από τα λειτουργικά, τα οποία μεταβάλλονται ανάλογα με τον κυκλοφοριακό φόρτο, την κίνηση των πεζών, τη στάση ή τη στάθμευση.

Το κυκλοφοριακό πρόβλημα στη σημερινή του μορφή που προέκυψε ύστερα από τις τελευταίες παρεμβάσεις για την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων θα πρέπει να αντιμετωπιστεί και να περιοριστούν στο ελάχιστο οι επιπτώσεις. Στην περιοχή μελέτης θα πρέπει να προστατεύεται η κυκλοφορία των πεζών και να διευκολύνεται η άνετη κίνηση από και προς το χώρο κατοικίας.

6.3 Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΥΣΑ

Η συνέχεια τόσο του αρχαιολογικού όσο και του φυσικού τοπίου διεκόπη βίαια στη δυτική πλευρά από τον περιφερειακό δρόμο και από την οδό Αποστόλου Παύλου στην ανατολική. Ιδιαίτερα έχουν πληγεί :

- Η περιοχή του βαράθρου στη θέση των αρχαίων Δημίων Πυλών και του σημερινού άλσους Πετραλώνων.
- Η περιοχή της Κοίλης και της οδού Ανταίου, όπου χωροθετείται η μεταξύ των Μακρών Τειχών πύλη και η άγουσα προς τον Πειραιά.

- Η θέση του αλσυλλίου μεταξύ των οδών Βουτιέ, Γκίκα και Ακταίου στην ίδια περιοχή.
- Η θέση όπου βρέθηκε η ονομαζόμενη Εννεάκρονος ή Καλλιρρόη.
- Η περιοχή του αρχαίου δήμου της Μελίτης που διχάστηκε από την οδό Αποστόλου Παύλου.
- Η περιοχή βόρεια της Πνύκας προς την αρχαία αγορά απ' όπου διέρχονταν και οι κύριες προσβάσεις προς την Πνύκα.

Διείσδυση στον αρχαιολογικό χώρο :

- Τα οικοδομικά τετράγωνα που περικλείονται από τις οδούς Αποστόλου Παύλου, Αιγινήτου και Οτρυνέων.
- Την περιοχή του ναού της Αγ. Μαρίνας και την ομώνυμη πλατεία
- Τα οικοδομικά τετράγωνα που περικλείονται από τις οδούς Ακάμαντος, Απ. Παύλου, Αγ. Μαρίνας και Πυγμαλίωνος.
- Το οικοδομικό τετράγωνο που περιβάλλουν οι δρόμοι Γαριβάλδη, Επιφανούς και Δράκου.

6.4 ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η χωροθέτηση και η ειδικότερη τοπογραφία της περιοχής μελέτης, το ιστορικό υπόβαθρο και η εξέλιξη της πολεοδόμησης δημιουργούν σημαντικά λειτουργικά και πολεοδομικά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων και των πρόσφατων επεμβάσεων της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων. Τα κυριότερα προβλήματα εντοπίζονται στα εξής :

1. Το μειωμένο ποσοστό σε κοινόχρηστους χώρους πρασίνου, αναψυχής και άθλησης. Εξαιρέση αποτελούν οι παιδικές χαρές Κουκακίου και Κοίλης και το κέντρο ΟΝΑ του δήμου στα Πετράλωνα.
2. Η υστέρηση των περιοχών σε κοινωνικές υποδομές, όπως περίθαλψη ή παροχή υγειονομικών υπηρεσιών, καθώς οι κάτοικοι εξυπηρετούνται είτε από το ΙΚΑ Ν. Κόσμου είτε από το ΙΚΑ Κεραμεικού και Πειραιώς [11].
3. Ο έντονος κυκλοφοριακός φόρτος και η έλλειψη χώρων στάσης και στάθμευσης που δημιουργείται λόγω της επίσκεψης τουριστών στον αρχαιολογικό χώρο της

Ακρόπολης, της λειτουργίας του Ηρωδείου και του θεάματος της Δώρας Στράτου, με αποτέλεσμα ο χώρος κάτω από την Ακρόπολη και ο περιφερειακός Φιλοπάππου να μετατρέπονται σε σταθμό μετεπιβίβασης τουριστικών λεωφορείων.

4. Η διαμπερής και υπερτοπική κίνηση Καλλιθέα – Μακρυγιάννη – Κέντρο, μέσω των μονοδρομημένων οδών Δημητρακοπούλου και Βεΐκου, καθώς και η διαμπερής κίνηση Θησείο – Καλλιρρόης μέσω της οδού Τριών Ιεραρχών.

Κεφάλαιο 7

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΕΡΓΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΛΟΦΟ

Κατά καιρούς έχουν εκπονηθεί από ομάδες μηχανικών διάφορες μελέτες που αφορούν την ανάδειξη του λόφου Φιλοπάππου, η υλοποίηση των οποίων έχει αναβληθεί είτε λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων είτε λόγω διαφωνιών μεταξύ των αρμοδίων υπηρεσιών. Συγκεκριμένα οι επεμβάσεις αφορούν [8] :

- Την επέκταση των ορίων του αρχαιολογικού χώρου, ώστε να αποκατασταθούν η ενότητα των λειτουργιών της αρχαίας πόλης και η ιστορική μορφολογία του τοπίου. Προς αυτή την κατεύθυνση, καταργείται ο περιφερειακός δρόμος ως αυτοκινητόδρομος ταχείας και διαμπερούς κυκλοφορίας. Παράλληλα, κατεδαφίζεται η γέφυρα του περιφερειακού δρόμου στην κοίλη και αποκαθίσταται το φυσικό ανάγλυφο του εδάφους.

- Στην περιοχή νότια του λόφου του Μουσείου όπου το τοπίο έχει αλλοιωθεί σημαντικά και έχει αποκοπεί από τον αρχαιολογικό χώρο, προτείνεται η μεταφορά του θεάτρου Δώρας Στράτου, καθώς το τωρινό θέατρο λειτουργεί εντός του αρχαιολογικού χώρου και καλύπτει σημαντικής σημασίας αρχαιότητες. Η επιλογή της χωροθέτησης του στο συγκεκριμένο σημείο έγινε λόγω των τοπολογικών ιδιαιτεροτήτων της περιοχής του λατομείου. Συγκεκριμένα, τα φυσικά στοιχεία που ορίζουν το χώρο προβλέπεται να προσφέρουν τη σωστή ακουστική στο θέατρο, με την τοποθέτηση της πηγής του ήχου μεταξύ του φυσικού βράχου και του κοίλου.

Η κατασκευή του θεάτρου είναι αναγκαίο να συμπληρωθεί από τις κατάλληλες προσβάσεις στο χώρο για πεζούς και οχήματα, καθώς και από την οριοθέτηση του χώρου και την προστασία από πιθανές κατολισθήσεις. Η μελέτη, εκτός από τη διαμόρφωση του θεάτρου, περιλαμβάνει επίσης την κατοικία του φύλακα, το συγκρότημα WC κοινού, το κυλικείο, το εκδοτήριο εισιτηρίων και το χώρο εισόδου - υποδοχής.

- Την πλήρη αποκατάσταση της αρχικής μορφής των κτιριακών εγκαταστάσεων και του περιβάλλοντος χώρου του αναπαυτηρίου Λουμπαρδιάρη, όπως αυτή είχε δοθεί από τον αρχιτέκτονα Δημήτρη Πικιώνη. Η λειτουργία του Αναπαυτηρίου μπορεί να χαρακτηριστεί ως κερδοφόρος επιχείρηση - αναψυκτήριο, η οποία σε καμία

περίπτωση δεν ταιριάζει με την αρχική μορφή του έργου που οραματίστηκε ο μεγάλος αρχιτέκτονας.

– Την αποκατάσταση στην περιοχή της Αγίας Μαρίνας, της οποίας η σημερινή μορφή με τα προκτίσματα και τις διαμορφώσεις των ελεύθερων χώρων αντιπαρατίθεται στον υπόλοιπο χώρο. Έτσι, προτείνεται η κατεδάφιση των πρόχειρων κατασκευών στο χώρο της νεώτερης εκκλησίας, καθώς και η προστασία του τρουλίσκου και των τοιχογραφιών του παλαιού ναού.

– Τη δημιουργία ανοιχτού αστρονομικού μουσείου στο χώρο του Αστεροσκοπείου. Σύμφωνα με τη μελέτη, αποξηλώνονται οι περιφράξεις του έξω περιβόλου και ενώνεται ο χώρος του Αστεροσκοπείου με την υπόλοιπη αρχαιολογική έκταση. Διατηρούνται το κεντρικό κτίριο του Θεόφιλου Χάνσεν, το τηλεσκόπιο Δωρίδη, το παλιό μεσημβρινό τηλεσκόπιο και τα σύγχρονα κτίρια της σημερινής γραμματείας και του Γεωδυναμικού Ινστιτούτου, ενώ τα δύο νεώτερα κτίρια είτε κατεδαφίζονται είτε αναμορφώνονται και επαναχρησιμοποιούνται.

– Την κατασκευή κτιρίου αποθήκευσης αρχαιολογικού υλικού και σχετικού εργαστηρίου στη θέση του εγκαταλελειμμένου λατομείου στη δυτική πλευρά του λόφου.

– Τη δημιουργία πληροφοριακού κέντρου στη θέση του εστιατορίου «Διόνυσος», το οποίο θα λειτουργεί ως κέντρο ενημέρωσης και προσανατολισμού των επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο. Η περιοχή διαμορφώνεται κατάλληλα με μια πλατεία υποδοχής που θα διαθέτει καθιστικά και θα προσφέρει σκιά στους επισκέπτες.

– Την κατεδάφιση της γέφυρας του περιφερειακού δρόμου στην Κοίλη που είχε κατασκευαστεί για να εξυπηρετεί την ταχεία και διαμπερή κυκλοφορία των τροχοφόρων στον περιφερειακό δρόμο.

– Την αποκατάσταση της συνέχειας ανάμεσα στους αρχαιολογικούς χώρους της Πνύκας και της Αγοράς. Η τριγωνική περιοχή που ορίζεται από τις οδούς Δ. Αιγινήτου, Απ. Παύλου και Οτρυνέων έχει αποκόψει την αρχαία διαδρομή που συνέδεε τους δύο χώρους. Ατενίζοντας κανείς την Ακρόπολη και την Αγορά από το πλάτωμα του Αστεροσκοπείου, έχει τη θέα των απέναντι αρχαιολογικών χώρων μέσω αυθαίρετων κατασκευών. Το τρίγωνο έχει προταθεί προς απαλλοτρίωση από την Α' Εφορεία Αρχαιοτήτων, καθώς πιθανολογείται ότι οι ανασκαφές θα αποδώσουν σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα. Τα κτίρια της περιοχής αυτής είναι κλασικιστικά,

μεσοπολεμικά και σύγχρονα. Προς αυτή την κατεύθυνση, προτείνεται να διατηρηθούν τα κτίσματα που έχουν κατασκευαστεί πριν από το 1950, να αποκατασταθούν και να αναδειχθούν με το σημερινό καθεστώς ιδιοκτησίας τους, ενώ από την άλλη μεριά απαλλοτριώνονται από το δημόσιο και κατεδαφίζονται τα σύγχρονα κτίρια. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται η πορεία προς την Αγορά, αφού διευρύνεται η οδός Πνυκός και αποκαθίσταται η φυσική μορφή του λόφου στο σημείο αυτό. Από πλευράς χρήσεων γης επιτρέπεται μόνο της κατοικίας και του θερινού κινηματογράφου «Θησείο» που είναι διατηρητέος.

Κεφάλαιο 8

ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ

Οι εργασίες για την ανάδειξη του λόφου Φιλοπάππου βρίσκονται σε έντονη αντιπαράθεση μεταξύ των κατοίκων της περιοχής και της εταιρείας Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας (Ε.Α.Χ.Α.) και της Α' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων που είναι υπεύθυνες για τις όποιες παρεμβάσεις στην περιοχή [Ελευθεροτυπία – 23/3/2004].

8.1 Η ΠΙΘΑΝΗ ΕΠΙΒΟΛΗ ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΥ

Η αρχή έγινε όταν η Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας ξεκίνησε τα έργα περίφραξης του λόφου του Φιλοπάππου με κάγκελα και τοιχία. Έκτοτε η αντιπαράθεση των κατοίκων της γύρω περιοχής με το υπουργείο Πολιτισμού συνεχίστηκε και σε κάποιες περιπτώσεις εντάθηκε, όταν οι πρώτοι αποφάσισαν να παρέμβουν δυναμικά, ξηλώνοντας μέρος της περίφραξης. Η βασική αιτία αντίδρασης των κατοίκων είναι το ενδεχόμενο επιβολής εισιτηρίου στις εισόδους του λόφου και η μελλοντική οικονομική εκμετάλλευση της περιοχής.

Το υπουργείο Πολιτισμού από τη μεριά του δηλώνει ότι δεν υφίσταται ενδεχόμενο επιβολής εισιτηρίου και σημειώνει ότι ο σκοπός της περίφραξης είναι η βελτίωση της προγενέστερης κατάστασης, κατά την οποία περικλείονταν με συρματοπλέγμα ο αρχαιολογικός χώρος της Πνύκας, το θέατρο της Δώρας Στράτου, το Αστεροσκοπείο και τα Λατομεία. Στη συνέχεια εξηγεί ότι στα σημεία όπου υπάρχουν μνημεία αρχαιολογικής σημασίας τα κάγκελα είναι χαμηλά για να είναι ορατά τα αρχαία, ενώ στις περιοχές των λατομείων τοποθετούνται τοιχία για ασφάλεια και σε σημεία όπου υπάρχουν βράχια υπό διάβρωση, ψηλά κάγκελα.

8.2 ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Οι κάτοικοι εκφράζουν την ανησυχία τους και για άλλες παρεμβάσεις, οι οποίες όπως υποστηρίζουν, αλλοιώνουν το φυσικό περιβάλλον του λόφου. Συγκεκριμένα

αναφέρουν ότι το μονοπάτι που ξεκινούσε από την περιοχή Ασυρμάτου και έφτανε μέχρι την πολυκατοικία Κωνσταντινίδα έχει μετατραπεί σε δρόμο, από τον οποίο διέρχονται απρόσκοπτα οχήματα, ενώ η προέκτασή του μέχρι το Αστεροσκοπείο έχει επιστρωθεί με τσιμέντο.

Εικόνα 26. Άποψη του τσιμεντένιου δρόμου που αποτελεί συνέχεια του λιθόστρωτου

Οι υπεύθυνοι του υπουργείου Πολιτισμού αντιπαραθέτουν ότι η διάνοιξη του δρόμου προς την πολυκατοικία Κωνσταντινίδα έγινε για να εξυπηρετεί οχήματα της Πυροσβεστικής και ασθενοφόρα, ενώ πρόκειται να τοποθετηθεί πόρτα στην είσοδό του προκειμένου να εμποδίζεται η διέλευση σε άλλα οχήματα. Παράλληλα σημειώνουν ότι στην προέκταση της τοποθετήθηκε προσωρινά τσιμέντο, καθώς το χαλίκι που υπήρχε πριν παρασυρόταν όταν έβρεχε, κατακυλούσε στα πλακόστρωτα του Πικιώνη και έφραζε τα φρεάτια και τους αγωγούς.

8.3 ΟΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Οι κάτοικοι αναφέρουν ότι οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο λατομείο του λόφου πάνω από τα Πετράλωνα, προκειμένου να διαμορφωθεί ο χώρος για να φιλοξενεί υπαίθριες εκθέσεις γλυπτικής αποτελούν μόνιμες και μη αναστρέψιμες

κατασκευές, εκφράζοντας ανησυχίες ακόμα και για την πιθανή δημιουργία εμπορικού καταστήματος σε ελεύθερη έκταση απέναντι από την πολυκατοικία Κωνσταντινίδη.

Στην αντίθετη πλευρά το υπουργείο αρνείται κατηγορηματικά τη δημιουργία μαγαζιών σε οποιοδήποτε σημείο του λόφου και αναφέρει ότι οι εργασίες για τις εκθέσεις γλυπτικής ήταν οι ηπιότερες που θα μπορούσαν να γίνουν.

8.4 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Οι κάτοικοι της περιοχής κάνουν λόγο για αυθαιρεσίες επί αρχαιολογικών μνημείων, αναφέροντας συγκεκριμένα ότι το πωλητήριο για τους Ολυμπιακούς Αγώνες δίπλα στον Διόνυσο έχει χτιστεί πάνω σε αρχαιολογικά ευρήματα, ενώ η καφετέρια δίπλα στο εκκλησάκι του Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη έχει επεκταθεί αυθαίρετα μέσα στον αρχαιολογικό χώρο της Πνύκας.

Στον αντίλογο οι υπεύθυνοι αναφέρουν ότι το κτίριο του πωλητηρίου έχει χτιστεί μπροστά από το δάπεδο με βότσαλα που βρέθηκαν στην περιοχή.

8.5 ΣΥΜΠΕΡΑΜΑΤΑ

Η αξία του λόφου Φιλοπάππου είναι τόσο μεγάλη όσον αφορά την αρχαιολογική σημασία, την ιστορικότητα, αλλά και την εποπτική θέση που κατέχει στο λεκανοπέδιο ως ελεύθερος χώρος πρασίνου και αναψυχής, με αποτέλεσμα να διακυβεύονται πολλά για την εκμετάλλευσή του. Οι διαφορές ανάμεσα στη σωστή ανάδειξη του χώρου και τη μετατροπή του σε πεδίο κερδοσκοπίας είναι μια δύσκολη υπόθεση που φέρνει αντιμέτωπους τους κατοίκους με τις τοπικές αρχές. Η ιστορία των πολεοδομικών παρεμβάσεων στο διαθέσιμο εδαφικό απόθεμα της πρωτεύουσας έχει δείξει ότι όπου υπάρχουν οι κατάλληλοι μεγάλοι χώροι στο τοπίο του αθηναϊκού εδάφους, υπάρχουν ταυτόχρονα πιέσεις για την εκμετάλλευσή τους. Η αλήθεια είναι ότι το σημαντικό αρχαιολογικό περιεχόμενο του λόφου δεν προσφέρει πολλές δυνατότητες μετασχηματισμού και παρεμβάσεων. Αυτό βέβαια δεν έχει σταματήσει διάφορους να κερδοσκοπούν εις βάρος του αρχαιολογικού χώρου και των διεθνώς αναγνωρισμένων επεμβάσεων του Πικιώνη, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του πολυτελούς κέντρου «Διόνυσος» και του αναπαυτηρίου του Λουμπαρδιάρη. Στην πρώτη περίπτωση, ο χώρος στάθμευσης μπροστά από τον «Διόνυσο» είναι ιδιωτικός, ανήκει στην εταιρία που διαχειρίζεται την παρούσα φάση το εστιατόριο και σε αυτόν

μπορούν να σταθμεύσουν τα οχήματα που επισκέπτονται το εστιατόριο, καθώς και τα τουριστικά λεωφορεία μεταξύ των ωρών 7⁰⁰ με 17⁰⁰.

Εικόνα 27. Ο ιδιωτικός χώρος στάθμευσης στο Διόνυσο

Στη δεύτερη περίπτωση, λίγους μήνες πριν η εταιρία που μίσθωνε το αναπαυτήριο του Λουμπαρδιάρη είχε επιφέρει αλλοιώσεις στην αρχική μορφή του σύγχρονου αυτό μνημείου και είχε εισέλθει παρανόμως στον αρχαιολογικό χώρο, διοργανώνοντας δεξιώσεις.

Η υπόθεση της ανάδειξης της ιστορικής ταυτότητας και της γενικότερης αισθητικής αναβάθμισης του λόφου έχει κρίσιμη σημασία από πλευράς ποιότητας, δεν πρέπει να αντιβαίνει όμως στις πραγματικές ανάγκες των πολιτών που τον επισκέπτονται. Το αττικό τοπίο είναι ένα αγαθό που ανήκει σε όλους.

Κεφάλαιο 9

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ

Πέρα από τους κεντρικούς στόχους της ανάδειξης των αρχαίων μνημείων και της αρμονικής συμβίωσης της σημερινής πόλης με τον αρχαιολογικό χώρο, σημαντική είναι και η κάλυψη σε ένα ποσοστό των αναγκών του σημερινού πολίτη που αφορούν την ευρύτερη παρέμβαση για την αναβάθμιση των παρεχόμενων λειτουργιών σε κάθε γειτονιά.

9.1 ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΗ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Έπειτα από τη μεταπολεμική εμπορευματοποίηση της οικοδομής και την υποβάθμιση πολλών γειτονιών της Αθήνας λόγω της έντονης οικιστικής ανάπτυξης, έρχεται το Ρυθμιστικό Σχέδιο Ν 1515/85 (ΦΕΚ 18Α/18.2.85) να αμβλύνει τις πολεοδομικές δυσλειτουργίες των προβληματικών περιοχών του κέντρου της Αθήνας [12]. Πιο συγκεκριμένα, ο νόμος μέσα από διάφορες διαρθρωτικές παρεμβάσεις, στοχεύει στην ανάδειξη του ιστορικού χαρακτήρα της πόλης και στην αναβάθμιση των κέντρων κατοικίας. Έτσι, ενώ η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων εξελίσσεται σε ένα ενιαίο εκτεταμένο αρχαιολογικό πάρκο, οι βελτιωτικές παρεμβάσεις σε ορισμένες γειτονιές της Αθήνας βρίσκονται ακόμα σε αρχικό στάδιο. Προς αυτή την κατεύθυνση, πρέπει να δίνεται έμφαση στην παροχή κινήτρων για την αναζήτηση, αλλά και εκμετάλλευση χώρων κοινωνικού εξοπλισμού, όπως κτίρια για εκπαίδευση, περίθαλψη, παιδικές χαρές, αθλητικές εγκαταστάσεις, καθώς και χώρους στάθμευσης, τα οποία θα βελτιώσουν αισθητικά και θα αναδείξουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της περιοχής μελέτης.

Η γειτνίαση των γειτονιών Μακρυγιάννη και Βεΐκου με μια αρχαιολογική περιοχή παγκόσμιας εμβέλειας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εικόνα των γειτονιών αυτών θα πρέπει να διαθέτει την ανάλογη ποιότητα σε λειτουργικό και αισθητικό επίπεδο. Η συνειδητή προσπάθεια που ξεκίνησε με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας θα πρέπει να συνεχιστεί και η περιοχή να αποκτήσει υψηλή ποιότητα δομημένου και αδόμητου περιβάλλοντος, ποιότητα οδοστρωμάτων και πεζοδρομίων, λειτουργικές ρυθμίσεις συγκομιδής των απορριμμάτων, επαρκή και αισθητικό φωτισμό. Παράλληλα, το γεγονός ότι η περιοχή διαθέτει πλήθος αξιόλογων και διατηρητέων κτιρίων ενθαρρύνει ακόμα περισσότερο την προσπάθεια για την

ανάδειξη αυτού του αισθητικά ιδιαίτερου πολεοδομικού χαρακτήρα. Μόνο με τη βοήθεια των πολιτών και της Πολιτείας μπορούν οι γειτονιές να αποκτήσουν την περιβαλλοντική και αισθητική ποιότητα που τους αξίζει.

9.2 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΝΕΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΠΕΖΟΔΡΟΜΩΝ

Σύμφωνα με την πολεοδομική μελέτη του δήμου Αθηναίων [11] για την αναβάθμιση των γειτονιών που συνορεύουν με τον λόφο Φιλοπάππου προτείνεται ένα νέο δίκτυο πεζοδρομήσεων που θα βελτιώνει την τοπική ροή των πεζών. Το πρώτο δίκτυο πεζοδρόμων θα ξεκινά από την οδό Δράκου, η οποία έχει ήδη πεζοδρομηθεί και μέσω της οδού Ερεχθείου θα καταλήγει στην Δ. Αρεοπαγίτου [εικ.28]. Έτσι, επιτυγχάνεται η διασύνδεση του Φιξ – Νέου Κόσμου με τον κύριο άξονα της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων.

Εικόνα 28. Το δίκτυο πεζοδρόμων των οδών :

α) Δράκου – Ερεχθείου – Δ. Αρεοπαγίτου

β) Γ. Κολοκοτρώνη – Ματρόζου – Γ. Ολυμπίου – Οδ.Ανδρούτσου – Φαλήρου – Μακρυγιάννη

Ο δεύτερος πεζόδρομος ξεκινά από το σχολικό συγκρότημα της οδού Γενναίου Κολοκοτρώνη, συνεχίζει στις οδούς Ματρόζου και τον υφιστάμενο πεζόδρομο της Γ.

Ολυμπίου, στην πλατεία Κουκακίου και μέσω της Οδ. Ανδρούτσου και τμήματος της Φαλήρου καταλήγει στην Μακρυγιάννη, στο νέο Μουσείο της Ακρόπολης [εικ.28].

Το τρίτο δίκτυο πεζοδρόμων ενώνει μέσω της οδού Δρυόπων το σταθμό Πετράλωνα του Ηλεκτρικού σιδηροδρόμου με την οδό Τρώνων και καταλήγει στην οδό Παληναίων.

Εικόνα 29. Το δίκτυο πεζοδρόμων των οδών Δρυόπων – Τρώνων - Παληναίων

Οι παρεμβάσεις αυτές όχι μόνο διευκολύνουν τη διέλευση των πεζών και την εσωτερική επικοινωνία μεταξύ των γειτονιών, αλλά τονώνουν τη λειτουργία των κέντρων γειτονιάς που δημιουργούνται σε κάθε περιοχή. Παράλληλα, εξασφαλίζεται η σύνδεση κάθε γειτονιάς με τους σταθμούς του μετρό (Πετράλωνα και Συγγρού – Φιξ), τον άξονα της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και το νέο Μουσείο της Ακρόπολης. Πιθανή είναι η κυκλοφορία ελαφρών οχημάτων δημόσιας συγκοινωνίας κατά μήκος των πεζοδρόμων. Η απώλεια σε θέσεις στάθμευσης υπολογίζεται στις 900, τα αποτελέσματα ωστόσο από την εφαρμογή της μελέτης θα επηρεάσουν θετικά τη συνολική εικόνα της περιοχής. Σημαντική εκτιμάται ότι θα είναι η μείωση της ηχορύπανσης, η ανακούφιση από τον συνωστισμό και τον κορεσμό που προκαλεί η κυκλοφορία των οχημάτων. Οι πεζοδρομήσεις, ωστόσο, θα πρέπει να

αντιμετωπιστούν ενιαία στο επίπεδο των μελετών της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων, στο βαθμό που τις αφορούν.

9.3 ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΩΝ ΛΑΤΟΜΕΙΩΝ

Σύμφωνα με την πολεοδομική μελέτη που εκπόνησε ο δήμος Αθηναίων για τις γειτονιές Μακρυγιάννη, Βεΐκου, Κουκάκι, Φιλοπάππου, Κοίλης, Τριών Ιεραρχών οι πράσινοι ανοιχτοί χώροι καταλαμβάνουν το 2,96%, οι υπαίθριοι αθλητικοί χώροι το 0,12% και οι παιδικές χαρές το 0,09% της συνολικής έκτασης της περιοχής μελέτης [11].

Η έντονη οικιστική ανάπτυξη της περιοχής, η οποία μάλιστα ξεκίνησε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, δεν προσφέρει τη δυνατότητα για εύρεση νέων ελεύθερων οικοπέδων για τη δημιουργία χώρων πρασίνου. Τα λιγοστά ελεύθερα οικοπέδα που μπορεί να εντοπιστούν είτε βρίσκονται κάτω από το καθεστώς της δια νόμου διατήρησης λόγω της παλαιότητάς τους είτε χτίζονται σε αυτά πολυώροφες πολυκατοικίες. Αυτό σημαίνει ότι οι δημόσιοι φορείς σε συνεργασία με τους κατοίκους πρέπει να συντηρήσουν και να αξιοποιήσουν τους ήδη υπάρχοντες χώρους πρασίνου. Ο λόφος Φιλοπάππου αποτελεί ένα ιδιαίτερα ελκυστικό και μοναδικό τόπο εκτόνωσης, περιπάτου, ξεκούρασης λόγω της μορφής και της έκτασής του, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται η μελέτη όλων των δυνατοτήτων για τη σωστή εκμετάλλευσή του.

Προς αυτή την κατεύθυνση, προτείνεται να απομακρυνθούν οι αντιαισθητικές και ρυπογόνες κατασκευές της έκθεσης γλυπτικής στην περιοχή του λατομείου και ο χώρος να φυτευτεί όπου το έδαφος το επιτρέπει ή να δημιουργηθεί χώρος παιχνιδιού με υλικά φιλικά προς το περιβάλλον.

Έτσι, μια περιοχή του λόφου, όπου όχι μόνο δεν χρησιμοποιείται, αλλά παρουσιάζει και μια εικόνα εγκατάλειψης, μπορεί να αξιοποιηθεί ουσιαστικά και να αποκτήσει και πάλι λειτουργικό χαρακτήρα, χαρίζοντας στους μικρούς πολίτες ώρες ξεγνοιασιάς και παιχνιδιού.

Εικόνα 30. Άποψη του χώρου του δεύτερου λατομείου

9.4 ΣΤΑΘΜΕΥΣΗ

Ένα μεγάλο πρόβλημα της περιοχής μελέτης είναι η έλλειψη χώρων στάθμευσης και στάσης αυτοκινήτων και λεωφορείων, το οποίο εντείνεται ιδιαίτερα κατά τους καλοκαιρινούς μήνες με τη λειτουργία του Ηρωδείου και του θεάτρου της Δώρας Στράτου. Επίσης, η γειτνίαση της περιοχής με αρχαιολογικούς χώρους παγκόσμιας σημασίας μεταφέρει το πρόβλημα και στους όμορους δρόμους της περιοχής, καθώς υπολογίζεται ότι πάνω από 1.000.000 άτομα επισκέπτονται ετησίως την Ακρόπολη, χωρίς να έχει γίνει κάποια ιδιαίτερη πρόβλεψη για το χώρο στάσης και στάθμευσης των αυτοκινήτων που τους μεταφέρουν.

9.5 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΛΕΩΦΟΡΕΙΩΝ

Είναι γεγονός ότι δεν μπορεί να απαγορευτεί η διέλευση των λεωφορείων μέσα από την περιοχή μελέτης, καθώς μεταφέρουν και εξυπηρετούν ένα σημαντικό αριθμό επισκεπτών που βοηθούν οικονομικά τον τουρισμό του τόπου και προβάλλουν η

χώρα μας στο εξωτερικό. Είναι ανάγκη λοιπόν να αναζητηθούν τρόποι για την καλύτερη διεύθυνση της κυκλοφορίας και της τήρησης των κανόνων. Κατά πρώτο λόγο, τα λεωφορεία μπορούν να πλησιάζουν το χώρο της Ακρόπολης μέσα από συγκεκριμένες οδούς, οι οποίες θα διαθέτουν τα απαραίτητα γεωμετρικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά για να δεχτούν τον κυκλοφοριακό φόρτο. Μετά την αποβίβαση των επισκεπτών στον χώρο της Ακρόπολης, τα λεωφορεία θα απομακρύνονται και θα σταθμεύουν σε κατάλληλα διαμορφωμένα σημεία, που μπορεί να βρίσκονται και μακριά από το κέντρο της πόλης. Για την τήρηση των κανόνων της κυκλοφορίας είναι απαραίτητη η συνδρομή ειδικών τροχονόμων.

9.6 ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑΘΜΩΝ ΑΠΟΒΙΒΑΣΗΣ – ΕΠΙΒΙΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Σύμφωνα με την πολεοδομική μελέτη του δήμου Αθηναίων για την αναβάθμιση των γειτονιών γύρω από το λόφο Φιλοπάππου προτείνεται η δημιουργία δύο σταθμών αποβίβασης – επιβίβασης των επισκεπτών, αποφεύγοντας έτσι την προσπέλαση μέσα από τις γειτονιές [11].

- Η μία αποβάθρα δημιουργείται επί της λεωφόρου Συγγρού, από τη Διονυσίου Αρεοπαγίτου έως την οδό Πετμεζά και εξυπηρετεί τα τουριστικά λεωφορεία που προσέρχονται από το κέντρο, τη νότια και την ανατολική Αθήνα. Τα λεωφορεία μπορούν να σταθμεύουν κατά μήκος της μονοδρομημένης Καλλιρρόης οι επιβάτες μπορούν να μεταφέρονται με ελαφρού τύπου λεωφορεία. Η αποβάθρα αυτή θα εξυπηρετεί μελλοντικά και τους επισκέπτες του νέου Μουσείου της Ακρόπολης που κατασκευάζεται επί της οδού Μακρυγιάννη.
- Η δεύτερη αποβάθρα δημιουργείται στη διασταύρωση των οδών Ερμού, Πειραιώς και Περσεφόνης, κατά μήκος των γραμμών του ΗΣΑΠ και εξυπηρετεί τα τουριστικά λεωφορεία που προσέρχονται από τις Εθνικές οδούς, τη δυτική Αθήνα και τον Πειραιά. Οι επισκέπτες θα μπορούν να χρησιμοποιούν τη στάση του μετρό στο Βοτανικό για να προσεγγίσουν τον αρχαιολογικό χώρο και το νέο Μουσείο της Ακρόπολης.

9.7 ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΩΡΑΡΙΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΣΤΑΘΜΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟ

Η επιδείνωση του προβλήματος της στάθμευσης κατά τους καλοκαιρινούς μήνες λόγω του Ηρωδείου και του θεάτρου της Δώρας Στράτου μπορεί να περιοριστεί με τη λειτουργία των σταθμών του μετρό Ακροπόλεως και Συγγρού - Φιξ μέχρι τη λήξη των φεστιβάλ, εξυπηρετώντας τους θεατές τουλάχιστον μέχρι το Σύνταγμα και την Ομόνοια. Οι θεατές θα μπορούν να χρησιμοποιούν και τους χώρους στάθμευσης στους δύο σταθμούς μετεπιβίβασης στις οδούς Συγγρού και Ερμού.

9.8 ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΙΚΙΩΝΗ

Στα έργα του Δ. Πικιώνη έχουν παρατηρηθεί σημαντικές φθορές και απαιτείται η άμεση συντήρηση τους. Οι ενοικιαστές του τουριστικού περιπτέρου του Λουμπαρδιάρη έχουν επιφέρει αλλοιώσεις στην αρχική μορφή του κτιρίου, με πρόσθετες κατασκευές, περιφράξεις και καταπάτηση του αρχαιολογικού χώρου. Στην παρούσα φάση το αναψυκτήριο δεν λειτουργεί, επειδή έχει λήξει από τον Αύγουστο του 2005 η περίοδος μίσθωσης από τον ενοικιαστή, οι αλλοιώσεις όμως έχουν παραμείνει.

Αρχικά, πρέπει να αποκατασταθεί η αρχική μορφή τόσο του μνημείου όσο και του περιβάλλοντα χώρου, ενώ στη συνέχεια πρέπει να εξασφαλισθεί από τους υπεύθυνους του υπουργείου Πολιτισμού ότι ο επόμενος ενοικιαστής θα σεβαστεί την ανεκτίμητη αξία αυτού του μνημειώδους έργου. Παράλληλα, πρέπει με προεδρικό διάταγμα να κατοχυρωθεί η λιθόστρωση ως πεζόδρομος [13], να αποκλειστεί η διέλευση των τροχοφόρων και να επισκευαστούν τα σημεία όπου έχουν σπάσει οι πλάκες.

Εικόνα 31. Σημερινή άποψη του αναψυκτηρίου του Λουμπαρδιάρη με φανερές τις αλλοιώσεις στη μορφή του κτίσματος

Εικόνα 32. Φθορές στο πλακόστρωτο της διαδρομής προς το Άνδηρο

Εικόνα 33. Φθορές στο πλακόστρωτο της διαδρομής προς το Άνδηρο

Στην παρούσα φάση, τα μέτρα που έχουν ληφθεί για την απαγόρευση των τροχοφόρων είναι ελλιπή [εικ.34], καθώς οι δύο υποτυπώδεις μπάρες δεν είναι αρκετές για να αποτρέψουν τη διέλευση.

Εικόνα 34. Τα ελλιπή μέτρα προστασίας του πλακόστρωτου από τη διέλευση των τροχοφόρων

Το έργο έχει κηρυχθεί Διατηρητέο και Προστατευόμενο Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς οπότε το ελληνικό κράτος έχει συμβατική υποχρέωση να φροντίσει για την προστασία του.

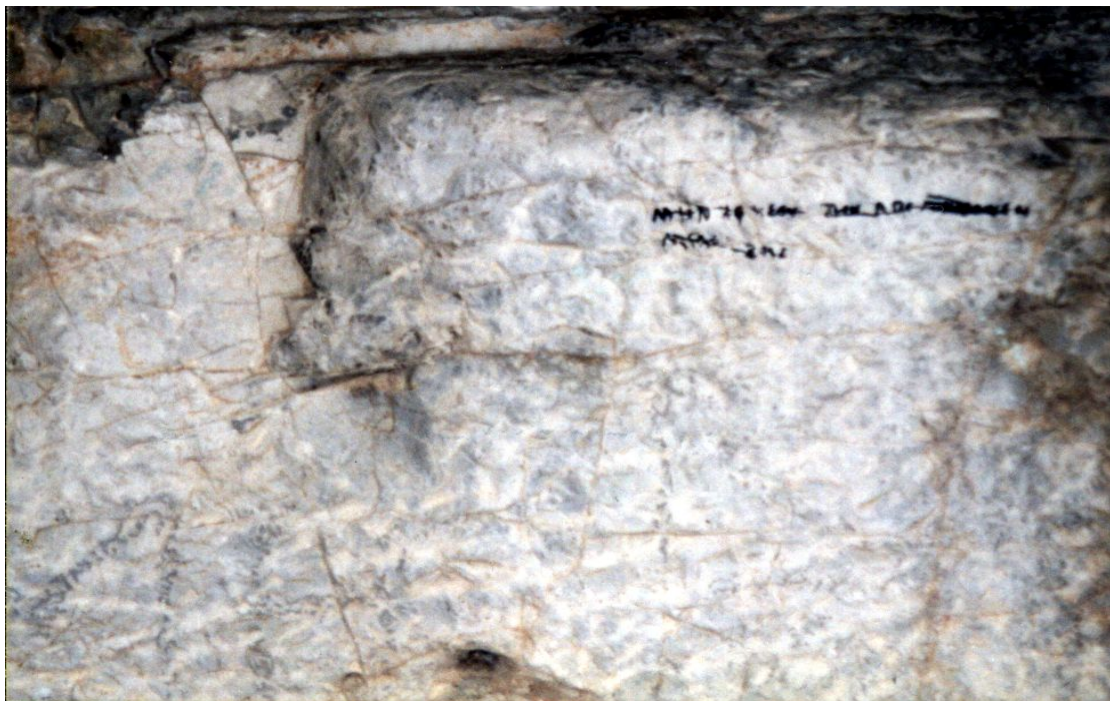
9.9 ΦΩΤΙΣΜΟΣ - ΕΝΕΡΓΟΣ ΦΥΛΑΞΗ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ

Ένα από τα αιτήματα που έχουν ακουστεί κατά καιρούς είναι η δυνατότητα επίσκεψης του λόφου μετά τη δύση του ηλίου. Ο λόφος διαθέτει δίκτυο ηλεκτροδότησης σε ορισμένες μόνο κύριες διαδρομές. Η προσέγγιση της νυχτερινής ηλεκτροδότησης σε περισσότερες διαδρομές μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για τη διατήρηση της εποχιακής, μόνιμης και ιδιαίτερα φωλεάζουσας άγριας πανίδας, καθώς απαιτεί υπέργεια εγκατάσταση στύλων και καλωδίων, ενώ αντίστοιχα η υπόγεια απαιτεί ανασκαφική έρευνα, έργο ιδιαίτερα δύσκολο σε περιοχή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Παράλληλα, από την επίσκεψη στο λόφο σε διάφορες ώρες και ημέρες, ιδιαίτερα στις διαδρομές που έχουν δημιουργηθεί για περίπατο, παρατηρεί κανείς ότι είναι δύσκολη η φύλαξη ενός λόφου αυτού του μεγέθους και συχνά απουσιάζει το αίσθημα ασφάλειας στον περιπατητή. Με βάση τα στοιχεία αυτά, κρίνεται επαρκές το υπάρχον δίκτυο ηλεκτροδότησης και προτείνεται η ενεργός φύλαξη του λόφου στα σημεία όπου υπάρχουν αρχαιότητες, για να αποφευχθούν όσο είναι δυνατό τα προβλήματα ρύπανσης και εγκληματικότητας, καθώς και για να αποκλειστεί η διέλευση τροχοφόρων.

Σημαντικός είναι και ο καθαρισμός πέτρινων εκτάσεων και αρχαίων από τα γκράφιτι. Με τη γενικότερη αναμόρφωση του λόφου, με την αφορμή κιόλας τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας, η κατάσταση του χώρου είναι καλή. Δεν λείπουν όμως οι εξαιρέσεις στους χώρους των λατομείων, στο Ηρώο Μουσαιίου και σε βραχώδη έκταση κατά την ανάβαση στο άνδηρο του Πικιώνη.

Εικόνα 35. Γκράφιτι σε πέτρινη βρύση στη περιοχή του λατομείου

Εικόνα 36. Γκράφιτι στο Ηρώο Μουσαίου

Εικόνα 37. Γκράφιτι σε βραχώδη έκταση στη διαδρομή προς το Άνδηρο

9.10 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΙΚΤΥΟΥ ΠΥΡΟΣΒΕΣΗΣ

Το ήδη υπάρχον δίκτυο ύδρευσης σε όλη την έκταση του λόφου, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την κατασκευή δικτύου πυρόσβεσης. Η μόνη μέριμνα που έχει ληφθεί για την περίπτωση πυρκαγιάς είναι η συστηματική φύλαξη του λόφου με πυροσβεστικό όχημα τους καλοκαιρινούς μήνες. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό, αν αναλογιστεί κανείς τη σπουδαιότητα του λόφου ως αρχαιολογικού χώρου, αλλά και ως πνεύμονα πρασίνου στο κέντρο μιας πυκνοδομημένης πόλης. Έτσι, επιβάλλεται μια πιο ολοκληρωμένη λύση στο θέμα της πυρόσβεσης με τοποθέτηση κρουνών σε διάφορα σημεία του λόφου, καθώς επίσης και φυλακίων για την καλύτερη φύλαξη και άμεση κινητοποίηση σε περίπτωση πυρκαγιάς.

9.11 ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΦΑΛΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ

Το πρόβλημα εμφανίστηκε τον Μάρτιο του 1998 όταν αποκολλήθηκαν βράχια και κατέπεσαν στην οδό Παναϊτωλίου. Η απλή ξύλινη σκαλωσιά και τα συρμάτινα πλαίσια δεν είναι επαρκή για να κρατήσουν το βάρος του βράχου, με αποτέλεσμα το τμήμα εκείνο να είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο σε μια πιθανή κατολίσθηση. Έτσι, υπάρχει άμεση

ανάγκη να πραγματοποιηθεί μια γεωτεχνική μελέτη, ώστε να σταθεροποιηθούν τα επισφαλή τμήματα του λόφου και να αποφευχθούν τυχόν προβλήματα στο μέλλον.

Εικόνα 38. Η στήριξη στο σημείο της κατολίσθησης

Κεφάλαιο 10

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία επικεντρώθηκε στη διερεύνηση της κοινωνικής και πολεοδομικής διάστασης του λόφου Φιλοπάππου και στις δυνατότητες μετασχηματισμού που προσφέρονται για τη βελτίωση της πολεοδομικής εικόνας της περιοχής. Για το σκοπό αυτό, μελετήθηκε η υπάρχουσα κατάσταση του χώρου, αλλά και των γειτονικών σε αυτόν περιοχών, ενώ παράλληλα προτάθηκαν λύσεις για την καλύτερη αξιοποίηση του χώρου.

Στο πλαίσιο της βελτίωσης της πολεοδομικής εικόνας της πρωτεύουσας, εμφανίζεται συχνά η ανάγκη για τη σωστή εκμετάλλευση των λιγοστών εναπομεινάντων κοινόχρηστων χώρων πρασίνου. Οι ελεύθεροι χώροι που έχουν απομείνει εντοπίζονται στους ορεινούς χώρους της Αττικής, όπου το φυσικό στοιχείο συνυπάρχει με μνημεία, χώρους ιστορικής μνήμης συνθέτοντας σύνολα με αισθητική και πολιτιστική σημασία. Η υπόθεση της γενικότερης αισθητικής αναβάθμισης της πρωτεύουσας έχει κρίσιμη σημασία από πλευράς ακτινοβολίας και ποιότητας. Η ανάγκη ανάδειξης της συλλογικής μνήμης της πόλης, δηλαδή ενός πολιτισμού που ήδη υπάρχει, δεν πρέπει να σημαίνει επιστροφή στο παρελθόν, αλλά ένταξη στη σύγχρονη ζωή της πόλης και με φαντασία επαναχρησιμοποίηση της παράδοσης.

Η βασική ιδέα της πολεοδομικής ανάπλασης σε αυτή την περίπτωση είναι η δημιουργία υποδομών ώστε οι χώροι αυτοί να γίνουν ελκυστικοί για τον κάτοικο του λεκανοπεδίου και να αποτελούν έτσι ένα αναπόσπαστο κομμάτι του αστικού τοπίου. Η αρχή έγινε στα τέλη της δεκαετίας του '90 με τις εργασίες των φορέων του υπουργείου Πολιτισμού και παραγόντων του δήμου Αθηναίων με σκοπό τη βελτίωση της εικόνας του λόφου ενόψει και της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας. Η ταξινόμηση και η ανάδειξη του αρχαιολογικού υλικού, καθώς και η βελτίωση της κατάστασης του πρασίνου έχουν μετατρέψει τον άλλοτε εγκαταλελειμμένο λόφο σε ανεκτίμητο πνεύμονα πρασίνου και συγχρόνως σε αξιόλογο αρχαιολογικό πάρκο.

Μοναδική προτεραιότητα είναι τώρα η διαφύλαξη της ακεραιότητας του χώρου από οποιαδήποτε συμφέροντα, δημόσια ή ιδιωτικά, караδοκούν για την εκμετάλλευσή του. Στην περίπτωση του λόφου η όποια εκμετάλλευση θα αφορά τις

λειτουργίες αναψυχής στο Διονύσο και το Λουμπαρδιάρη, την αξιοποίηση των χώρους των λατομείων και την πιθανή μελλοντικά επιβολή εισιτηρίου για την επίσκεψη στο λόφο, λόγω της ιδιότητάς του ως αρχαιολογικός χώρος. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ακόμα και το κράτος διαχειρίζεται δημόσια περιουσία εις βάρος πολλές φορές του συμφέροντος των πολιτών μέσω της εταιρείας «Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα ΑΕ», όπως γίνεται στην περίπτωση του εστιατορίου Διόνυσος. Πρόκειται για ανώνυμη εταιρεία ανάπτυξης τουριστικών ακινήτων του Δημοσίου, η οποία με τον νόμο Ν.2636/1998 συστάθηκε για την αξιοποίηση της περιουσίας του ΕΟΤ. Από την έναρξη ισχύος της διάταξης, η εταιρεία έχει αναλάβει τη διοίκηση, τη διαχείριση και την εκμετάλλευση της περιουσίας και των επιχειρηματικών μονάδων του ΕΟΤ. Λειτουργεί για λόγους δημοσίου συμφέροντος, αλλά σύμφωνα με τους κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας [15]. Σύμφωνα με το νόμο Ν.3270/2004 η εταιρεία έχει μετονομαστεί σε «Εταιρεία Τουριστικής Ανάπτυξης».

Στην περίπτωση του Διονύσου, η επιχείρηση που μισθώνει το εστιατόριο και που έχει επιλεγεί μέσω της εταιρείας Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα που διαχειρίζεται την τουριστική αυτή εγκατάσταση, έχει προβεί στην εκμετάλλευση του δημόσιου χώρου στάθμευσης μπροστά από το χώρο του εστιατορίου. Έτσι, ο χώρος αυτός λειτουργεί για ιδιωτική χρήση, με εξαίρεση τη στάση τουριστικών λεωφορείων για συγκεκριμένες ώρες της ημέρας. Η σημερινή κατάσταση έχει δημιουργηθεί με το ξήλωμα του λιθόστρωτου και του πρασίνου, έργα των Βασιλειάδη και Κονταράτου και την μετατροπή του χώρου σε τσιμεντοστρωμένο αντιαισθητικό σταθμό στάθμευσης, που όχι μόνο δεν ταιριάζει με την αισθητική του τοπίου, αλλά λειτουργεί και για ιδιωτικό σκοπό.

«Βασικός στόχος της ΕΤΑ είναι η βέλτιστη αξιοποίηση του χαρτοφυλακίου ακινήτων της Δημόσιας Τουριστικής Περιουσίας με χρήση όλων των σύγχρονων χρηματοοικονομικών εργαλείων με τελικό στόχο τη μεγιστοποίηση της αξίας του» [15]. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι τα ιδιωτικά συμφέροντα πρέπει να κερδοσκοπούν εις βάρος της δημόσιας περιουσίας. Το σημαντικότερο στοιχείο προβληματισμού είναι ότι η περιοχή πρέπει να διαθέτει το αισθητικό και λειτουργικό επίπεδο που να ανταποκρίνεται στη σπουδαία γεωγραφική της θέση. Η εικόνα της Ενοποίησης πρέπει να παρουσιάζει έμπνευση και λειτουργικότητα αντάξια της αρχικής ιδέας, βελτιώνοντας την ποιότητα ζωής των γύρω περιοχών. Αυτό σημαίνει την εφαρμογή μιας πλήρους μελέτης για το κυκλοφοριακό και τη στάθμευση, πεζοδρομήσεις κάθετων αξόνων για την εύκολη πρόσβαση των πεζών και όχι την εξυπηρέτηση των

συμφερόντων των επιχειρηματιών της περιοχής. Η ενοποίηση γίνεται για να ομορφύνει τη ζωή των πολιτών και να εισάγει στην καθημερινότητά τους τις έννοιες της ιστορίας, του πολιτισμού, αλλά και το δικαίωμά τους να χαίρονται τους λιγοστούς ελεύθερους πράσινους χώρους που έχουν απομείνει στην πρωτεύουσα.

Η ενοποίηση, με την επέκτασή της ως τον Κεραμεικό, αποτελεί συνολικά ένα μεγαλόπνοο έργο για την Αθήνα, τόσο από πλευράς οργάνωσης του πολιτισμικού μας πλούτου, όσο και ως το μοναδικό χώρο σε έκταση και ποικιλία ερεθισμάτων. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητη η συνδρομή όλων των φορέων και των πολιτών ώστε το έργο να έχει θετικά αποτελέσματα στο περιβάλλον, στην οργάνωση των γειτονιών, στο κυκλοφοριακό και τελικά στη γενικότερη αισθητική του χώρου.

Στα πλαίσια του διεθνή ανταγωνισμού για τον τουρισμό και της εναρμόνισης με τους αναπτυξιακούς ρυθμούς των υπολοίπων ευρωπαϊκών πόλεων, η Αθήνα οφείλει να καλλιεργήσει την εικόνα και την ποιότητά της στην κατοικία, το περιβάλλον, το κοινωνικό επίπεδο. Πέρα λοιπόν από τα τοπικά όρια, ο σκοπός των μελετών παρέμβασης είναι να αποκτήσει ο σχεδιασμός της πόλης πρωτεύοντα ρόλο για τη βελτίωση της εικόνας της. Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων αποτελεί μια χρυσή ευκαιρία ανάκτησης του αρχαιολογικού υλικού μέσα από τη συμβίωση με τη σύγχρονη πόλη. Το μέλλον της Αθήνας επικεντρώνεται στην δυνατότητά της να ανακάμψει ως πόλη και να γίνει ελκυστική για τους ίδιους τους κατοίκους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως, Αθήνα 2004.
2. Μπίρης Η. Κώστας, «Αι Αθήναι. Από του 19^{ου} εις τον 20^{ον} αιώνα, 1830 – 1966», 2^η έκδοση, Μέλισσα, 1995.
3. Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας Α.Ε., «Συνολική ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου. Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων», Γιαννάκης Ν., Αθήνα, Οκτώβριος 2001.
4. Υπουργείο Πολιτισμού - Διεύθυνση Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων, «Διαρκής Κατάλογος των Κηρυγμένων Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων της Ελλάδος», Τόμος 5, Αρ. 122, Ιούνιος 2000.
5. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Ημερίδα «Το Αεροδρόμιο Ελληνικού ως μητροπολιτικό πάρκο πρασίνου αναψυχής και πολιτισμού, Αθήνα 13/7/1998.
6. Ελευθερές τοποθετήσεις Β' Συνεδρίου «Ένα όραμα για την Αθήνα», Αθήνα, 18-21/11/1996.
7. Ανανιάδου Τζημοπούλου Μαίρη, «Αρχιτεκτονική τοπίου – Σχεδιασμός αστικών χώρων», Κριτική και Θεωρία - Σύγχρονες Τάσεις Σχεδιασμού Τοπίου, Τόμος Α', Εκδόσεις Ζήτη, 1992.
8. «Αρχιτέκτονες» - Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ – ΠΕΑ, «Αθήνα : Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων – Μελέτη συνολικής ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου», τεύχος 12 – περίοδος Β', Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1998.
9. Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, «Διαμόρφωση χώρου γύρω από την Ακρόπολη και τον Λόφο Φιλοπάππου 1954 – 1957», www.heliarch.gr/InstitutoArxitektonikhs/Greek_site/08.htm.
10. Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Επιμέλεια Έκδοσης: Πικιώνη Αγνή και Μαυρόπουλος Γιώργος, Ίνδικτος, 2001.
11. Δήμος Αθηναίων, 1^ο και 3^ο Δημοτικό Διαμέρισμα, «Πολεοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κουκακίου – Άνω Πετραλώνων. Γειτονιές Φιλοπάππου,

- Κουκακίου, Βεΐκου, Μακρυγιάννη, Τριών Ιεραρχών και Κοίλης», Β΄ Φάση, Μάιος 2001.
12. Βαρελίδης Κ. Γιώργος Κ., «Σημειώσεις Πολεοδομίας», Τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων, 2001.
  13. Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, www.ellinikietairia.gr/sitemap.htm.
  14. Υπουργείο ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., «Δελτίο Τύπου – Ολοκλήρωση του χώρου στάθμευσης και του σταθμού μετεπιβίβασης Συγγρού – Φιξ», Αθήνα 24/8/2005.
  15. Φορτσάκης Θ., «Οι συμβάσεις κατασκευής μεγάλων έργων υποδομής στο ευρωπαϊκό και το διοικητικό δίκαιο», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Νομικής, Μάρτιος 2005.
  16. Αραβαντινός Αθ., «Πολεοδομικός σχεδιασμός», Β΄ Έκδοση, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1986.
  17. Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, «Ιστορία», www.noa.gr/About/Historygr.html, 21/2/2005.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «Αρχιτέκτονες» - Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ – ΠΕΑ, «Αθήνα : Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων – Μελέτη συνολικής ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου», τεύχος 11 – περίοδος Β΄, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1998.
2. «Αρχιτέκτονες» - Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ – ΠΕΑ, «Αθήνα : Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων – Μελέτη συνολικής ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου», τεύχος 12 – περίοδος Β΄, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1998.
3. «Εγκυκλοπαίδεια Δομή», Τόμος 1^{ος}, Εκδόσεις «Δομή», Αθήνα.
4. «Ημερίδα: Μεγάλα Έργα και Ρυθμίσεις στην Αττική», Αθήνα, ΤΕΕ, 1993.

5. Athens Info Guide, «Τουριστικός Πληροφοριακός Οδηγός Αθηνών, Λόφος Φιλοπάππου – Θέατρο Δώρας Στράτου», www.athensinfoguide.com/gr/wtsphilorappou.htm, 2004 – 2005.
6. Holidayshop.gr, «Μνημείο Φιλοπάππου – Πνύκα», www.holidayshop.gr, 2003 – 2005.
7. Ανανιάδου Τζημοπούλου Μαίρη, «Αρχιτεκτονική τοπίου – Σχεδιασμός αστικών χώρων», Κριτική και Θεωρία - Σύγχρονες Τάσεις Σχεδιασμού Τοπίου, Τόμος Α', Εκδόσεις Ζήτη, 1992.
8. Αραβαντινός Αθ., «Πολοδομικός σχεδιασμός», Β' Έκδοση, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1986.
9. Βαρελίδης Κ. Γιώργος Κ., «Σημειώσεις Πολοδομίας», Τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων, 2001.
10. Δήμος Αθηναίων, 1^ο και 3^ο Δημοτικό Διαμέρισμα, «Πολοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κουκακίου – Άνω Πετραλώνων. Γειτονιές Φιλοπάππου, Κουκακίου, Βεΐκου, Μακρυγιάννη, Τριών Ιεραρχών και Κοίλης», Β' Φάση, Μάιος 2001.
11. Διεθνής Σύμβαση της Γρανάδας για την προστασία της κληρονομιάς της Ευρώπης, Ν – 2039 /92 (ΦΕΚ – 61/Α/92).
12. Έγγραφο Υπουργείου Πολιτισμού, αριθ. Πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ03/71845/4511.
13. Έγγραφο Υπουργείου Πολιτισμού, αριθ. Πρωτ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ03/73770/4825.
14. Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, «Ιστορία», www.noa.gr/About/Historygr.html, 21/2/2005.
15. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Εργαστήριο Ψηφιακού Περιεχομένου, «Οι Ελληνικές Συλλογές Επιστημονικών Οργάνων – Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών», <http://www.weblab.gr/hasi/gr/institutions/noa.html>, 2004.

16. Ελευθερές τοποθετήσεις Β' Συνεδρίου «Ένα όραμα για την Αθήνα», Αθήνα, 18-21/11/1996.
17. Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, www.ellinikietairia.gr/sitemap.htm.
18. Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, «Διαμόρφωση χώρου γύρω από την Ακρόπολη και τον Λόφο Φιλοπάππου 1954 – 1957», www.heliarch.gr/InstitutoArxitektonikhs/Greek_site/08.htm.
19. Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας Α.Ε., «Συνολική ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Φιλοπάππου. Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων», Γιαννάκης Ν., Αθήνα, Οκτώβριος 2001.
20. Ζαμπουνίδης Ηλίας, «Τοπίο. Μια άλλη προσέγγιση», 2005, www.greekarchitects.gr/reportaz.2005/zapounidis/z2/z2.htm.
21. Λόφος των Μουσών – Φιλοπάππου, www.geocities.com/gnwrizontas_tin_athina2/filopappou.
22. Μπίρης Η. Κώστας, «Αι Αθήναι. Από του 19^{ου} εις τον 20^{ον} αιώνα, 1830 – 1966», 2^η έκδοση, Μέλισσα, 1995.
23. Νόμος Ν.2636/1998, Άρθρο 13, «Σκοπός της εταιρείας Ελληνικά Τουριστικά Ακίνητα Α.Ε.».
24. Οργανισμός Αστικών Συγκοινωνιών Αθηνών, Συγκοινωνιακή Πληροφόρηση, www.oasa.gr, 2001.
25. Πικιώνης Δημήτρης, «Διαμόρφωση του περί την Ακρόπολη Αρχαιολογικού χώρου, 1954 – 1957», Τεύχος VII, Εκδόσεις Μπάστα – Πλέσσα, Αθήνα 1994.
26. Πικιώνης Δημήτρης, «Έργα Ακροπόλεως, Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας», Επιμέλεια Έκδοσης: Πικιώνη Αγνή και Μαυρόπουλος Γιώργος, Ίνδικτος, 2001.
27. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Ημερίδα «Το Αεροδρόμιο Ελληνικού ως μητροπολιτικό πάρκο πρασίνου αναψυχής και πολιτισμού, Αθήνα 13/7/1998.
28. Τραυλός Ι., «Πολοδομική εξέλιξη των Αθηνών», Κεφ. II και III, Αθήναι 1960.

29. Υπουργείο ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., «Δελτίο Τύπου – Ολοκλήρωση του χώρου στάθμευσης και του σταθμού μετεπιβίβασης Συγγρού – Φιξ», Αθήνα 24/8/2005.
30. Υπουργείο Πολιτισμού - Διεύθυνση Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων, «Διαρκής Κατάλογος των Κηρυγμένων Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων της Ελλάδος», Τόμος 5, Αρ. 122, Ιούνιος 2000.
31. Υπουργείο Πολιτισμού, «Λόφοι Φιλοπάππου – Πνύκας – Νυμφών, Σύντομο ιστορικό και περιήγηση», Έκδοση Ένωσης Φίλων Ακροπόλεως, Αθήνα 2004.
32. Φορτσάκης Θ., «Οι συμβάσεις κατασκευής μεγάλων έργων υποδομής στο ευρωπαϊκό και το διοικητικό δίκαιο», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Νομικής, Μάρτιος 2005.